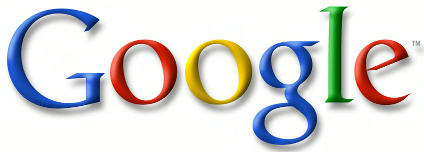
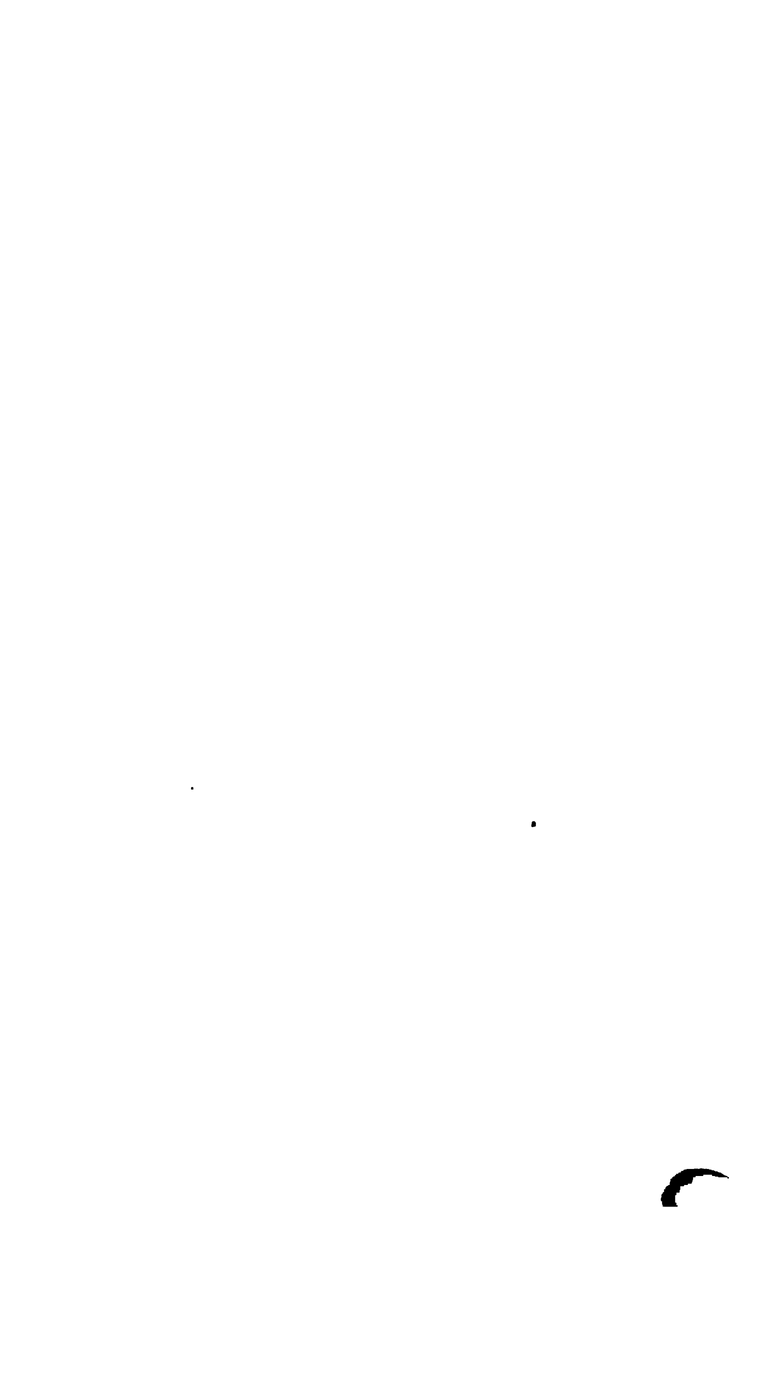

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
THE
HANDMAN
LIBRARY

BIBLIOTECA POPULAR
DE «L'AVENÇ»

A. RUBIÓ I LLUCH

Catalunya a Grecia

(Llibreria «L'Avenç»: Ronda de l'Universitat, 20
BARCELONA)

Num. 49

50 cèntims

EN PREPARACIÓ

La Rochefoucauld: **Maximes.** Traducció de J. Roca Cupull.
Bernat Metge: **Somni** (obra del XIVè segle).
Auzias March: **Cants d'amor.**
J. Massó Torrents: **Croquis Pirenencs** (tercera i última serie).
Bjœrnson: **Un guant,** comedia en tres actes. Traducció de J. Roca Cupull.
Jasmin: **Poesies.** Traducció del provençal de Mateu Obrador.
Shakespeare: **Otello,** tragedia en cinc actes. Traducció de J. Massó Torrents.
Molière: **Don Juan,** comedia en cinc actes. Traducció d'Alfons Maseras i P. Prat Gaballí.
Goethe: **Werther.** Traducció de Joan Maragall.
Ugo Foscolo: **Ultimes cartes d'en Jaume Ortis.** Traducció de C. Lluís Viada i Lluch.
A. Rubió i Lluch: **Estudis de literatura catalana.**
S. Sanpere i Miquel: **Les dames d'Aragó.** Primera serie.
Pere Porter: **Viatge a l'Infern** (del XVIIè segle).
Francesc Aragó: **Historia de la meva jovenesa.** Traducció de Pere Vidal.
Bjœrnson: **Amor i geografia,** comedia en tres actes. Traducció d'Emili Vallès.
Leopardi: **Pensaments.** Traducció d'Albert Aldrich.
M. Marinel-lo: **Lletra morta.** Poesies.
Eugeni Montfort: **La bellesa moderna,** conferencies. Traducció de Miquel Utrillo.
A. Rubió i Lluch: **El renaixement clàssic a Catalunya.**
Balmes: **El Criteri.** Traducció de Lluís Viladot.
Turmeda: **La disputació de l'ase.**
Josep Carner: **Llops.**
Francesc Maspons i Labrós: **Rondallaire.**
Hauptmann: **L'ordinari Henschel,** drama en cinc actes. Traducció d'A. Pi i Suñer.
Ossian: **Poemes Gaelics.** Traducció de R. Patxot i Jubert.
Guillem de Perellós: **Al purgatori de Sant Patrici** (del XIVè segle).
Shakespeare: **Macbeth,** drama en cinc actes. Traducció de Cebrià Montoliu.
Comte Villiers de l'Isle Adam: **Contes crudels.** Traducció d'Eugeni Ors.
Diversos: **Prosa Nord-Americana.** Traducció de R. Patxot i Jubert.
Ignasi de L. Ribera i Rovira: **Portugal literari.**
Voltaire: **Novel·letes.** Traducció de Felip Palma.
Walt Whitman: **Brins d'herba.** Traducció de Cebrià Montoliu.
Josep Pijoan: **Rondalles.**
Eduard Brandes: **Una visita,** drama en dos actes. Traducció de J. Roca Cupull.
Edgard Poe: **La cuca d'or.** Traducció de Pompeu Fabra.
Antoni Llorens: **La nova lògica.**
Franz A. Beyerlein: **La Retreta,** drama en quatre actes. *Traducció de Martí Alegre.*

CATALUNYA A GRECIA

S'ha fet d'aquesta obra un tiratge especial
de 100 exemplars en paper satinat

A. RUBIÓ I LLUCH

CATALUNYA A GRECIA

ESTUDIS HISTORICS I LITERARIS

Consideracions suggerides per la lectura d'un drama grec
El modern arcontat grec
De l'epoca en que ls catalans perderen Atenes i els demés dominis grecs
La llengua i la cultura catalanes a Grecia

BARCELONA
BIBLIOTECA POPULAR DE «L'AVENÇ»
1906

Tipografia «L'Avenç», Ronda de l'Universitat, 20

ADVERTENCIA PRELIMINAR

Amb el titol de Catalunya a Grecia *se comença avui a publicar per la coneguda llibreria «L'Avenç», com formant part de la seva «Biblioteca popular», una serie dels diferents estudis meus, inedits i publicats, que durant mès d'un quart de segle he consagrat a l'historia de la nostra famosa expedició i llarga dominació llevantina. Quasi aquesta data compta l primer d'aquests estudis, que com a mès vell obre la serie, suggerit per la lectura del drama grec den Lambròs* El darrèr Comte de Salona, *el qual vegè la llum en* La Veu del Montserrat *(nums. 50 i 51) en el mes de Desembre de 1881. El segon, sobre* El modern arcontat grec, *se publicà en el mateix setmanari (Setembre de 1887, num. 37). Pera tots els treballs que composen aquest volum, em-*

però molt especialment pera aquests dos primers assaigs, demano la benevolença del lector. El tercer estudi, De l'epoca en que ls catalans perderen Atenes i els demés dominis grecs, *es una refundició d'altres dos, a saber:* De l'epoca en que ls Catalans perderen Atenes (Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, *1892, any II, nums. 5 i 6), i* El ducat català d'Atenes en el regnat de D. Joan I (Revista de Catalunya, *Novembre de 1896, numero II), traducció aquest d'una curta memoria que vaig tenir l'honra de llegir en 1892 en sessió ordinaria de la Real Academia de l'Historia. An aquests dos treballs he afegit ara, en la mateixa forma esquematica i aixuta en que foren redactats, les noticies i observacions més importants que sobre l darrer periode de la nostra dominació a Grecia m'han suggerides les meves posteriors investigacions. Aquest assumpte no sols té pera nosaltres un viu interès, sinó també, i tal vegada en major grau, pera ls grecs, ja que sa historia en les darreries del segle XIV solament se troba en el ric arxiu del casal d'Aragó. Finalment, l'ultim estudi del present volum, sobre* La llengua i la cultura catalanes a Grecia en el segle XIV, *es la traducció feta pel meu amic D. Joaquim Cases-Carbó del que vaig escriure pera l'*Homenaje al señor Menéndez Pelayo en el vigésimo

año de su profesorado *(Madrid, 1899, volum II, pag. 95), com penyora d'afecte i admiració envers aquest antic i fraternal company. El lector me perdonarà les diferencies d'estil en un volum en que s donen la mà assaigs primerencs i estudis de l'edat madura. Els anys refrenen el braó de la joventut i ens tornen mès freds i reflexius. Les meves afanyoses ocupacions no m'han permès refondre aquestes planes, i ni tant sols m'hauria atrevit a treureles de l'obscuritat on jeien si ls precs del meu coral amic i exquisit escriptor D. Jaume Massó Torrents, a qui l'amor a la cultura de la nostra terra fa devegades massa benevol, no haguessin vençut la meva resistencia i fundada desconfiança.*

A. RUBIÓ I LLUCH

Barcelona, 23 de Desembre de 1905

CONSIDERACIONS

SUGGERIDES PER LA LECTURA D'UN MODERN DRAMA GREC

I

L'Expedició catalana en l'Historia

No comprenc com un episodi que tant honra l'historia patria com es l'expedició realisada pels nostres antepassats a les llunyanes encontrades de l'Asia i de la Grecia, a pesar d'algunes taques que desllustren les seves pagines, hagi sigut mirat am tant gran indiferencia pels catalans fins als nostres dies. Avui, que la tasca de rehabilitació del passat de la terra, per tots ardorosament empresa, ha fet sortir de l'oblit ont injustament sels tenia les glorioses figures dels nostres reis, el geni dels nostres escriptors, l'importancia de les nostres consuetuts i lleis maritimes, la trascendencia i perfecció de la

nostra organisació politica en l'Edat Mitjana, les gestes dels conqueridors de Mallorca, de Valencia, de Sicilia, de Corcega i de Sardenya; ni un esforç s'ha fet, ni una investigació més o menys afortunada s'ha dirigit, pera esbrinar punt per punt els secrets d'heroisme meravellosos de la conquesta de l'Orient per les nostres armes, tant digna d'admiració com les immortals expedicions de les Creuades. Vergonya fa dir-ho: les lletres catalanes no han teixit encara les garlandes de llorer que justament demanen semblants triomfs. L'epopeia de Catalunya no ha trobat encara l seu Homer; i si bé té l seu Xenofont, està molt lluny de comptar un historiador que aixequi l vel que amaga l seus més preats tresors. Hem oblidat els catalans que, tant com els Hernan Cortés i els Pizarros, valien aquells qui, al conquistar l'Asia, saberen també cremar llurs vaixells, sense confiar en altra esperança que en una victoria incerta; aquells qui en Andrinopol repetiren l'exemple de l'heroicitat dels numantins; aquells qui deixaven llurs dònes, tant com ells valeroses, pera defensar la ciutat de Galipol contra ls genovesos; aquells qui posaven sota llurs peus, no pobles selvatges que fugien veient un europeu, creient-lo un déu, no imperis mig civilisats com els dels Inques i Moctezumes, sinó dues dilatades nacions, una avan-

çadissima en civilisació i mare d'ella entre tots els pobles d'Europa; l'altra, encara que aspra i inculta, tant poderosa que féu tremolar els monarques de l'antic continent en llurs tronos, i pera vèncer la qual fou necessari l concurs de la cristiandat reunida en les aigües de Lepant; aquells qui, en una paraula, sols am llurs minvades forces, sense capdills i dividits com els dèu mil de Xenofont, trocejaren els turcs en Artaqui, Aulaca, Tirra, Ania i el Mont Taure; destruiren els genovesos a Pera i a Galipol, feren fugir tot un emperador grec en la llegendaria batalla d'Apros, prengueren sagnanta venjança dels alans en el Mont Hemus, acabaren am la dominació franca en el ducat d'Atenes en la batalla del Cefis, en la qual morí l floret de la cavalleria feudal de l'Orient; i, finalment, feren flamejar prop de vuitanta anys en la ciutat de Pericles la triomfadora senyera de les barres d'Aragó. Quin poble pot envanir-se d'un fet com l'expedició catalana? Si n voleu trobar d'altres de semblants obriu els llibres cavallerescs del rei Artús i de la Taula Rodona, d'Amadís de Gaula, dels Palmerins d'Anglaterra i de tota aquesta fantastica familia de paladins, quals fets meravellosos de tal manera captivaven l'atenció dels nostres creduls passats.

I, no obstant, l'historia d'aquells terribles

almogavers i catalans, espant de les nacions, qui s passejaven pels camps de batalla «com si anessin per un jardí», que «senyorejaven l'Orient i cavalcaven l'Imperi a llur guisa», segons les grafiques expressions den Muntaner, no ha tingut encara en aquesta epoca un veritable historiador qui, aprofitant l'inestimable cronica d'aquell, les obres dels bisantins i d'altres cronistes de l'Edat Mitjana, i les dels moderns grecs i savis extrangers, i unint a l'estil de mà mestre den Moncada la profonditat i erudició crítica que demana l'epoca present, hagi ressenyat punt per punt tots els fets dels catalans desde que desembarcaren a Constantinoble fins que s'apoderaren del ducat d'Atenes, i durant el llarg periode de temps que, vencedors o vençuts, romangueren en aquell Estat.

Però si es indisculpable que en l'historia de l'Expedició d'Orient, que es la nostra unica conquesta ultramarina en l'Edat Mitjana, haguem estat tant negligents en narracions historiques, treient les ja anomenades den Muntaner i den Moncada, i no haguem fet com els castellans, que tenen una rica serie de cronistes de les conquestes d'Indies, tals com en Bartolomé de las Casas, en Bernat Díaz, en Gómara, en Jerez, l'Oviedo, en Zárate, en Solís i molts altres, es més imperdonable que en-

cara no haguem traduit ni tant sols els interessantissims fragments dels historiadors bisantins que parlen de la *gran Companyia catalana* i dels seus fets d'armes a Orient[1].

Això no té res de particular tractant-se d'un Estat ont espera esser traduit a la llengua oficial o a les vulgars un nombre no petit dels classics grecs de l'epoca d'or. Quin contrast més trist ofereix aquest endarreriment en investigacions historiques amb els avenços de l'extranger, i, sense anar gaire lluny, de la França mateixa, en la qual solament pera l'estudi de les expedicions franques a l'Orient, comprenent sobre tot entre elles les Creuades, s'ha fundat fa alguns anys una societat nomenada de l'*Orient Latin*, quals trascendentals i luxoses publicacions fan vergonya a les de les nostres Reials Academies de l'Historia i de la Llengua, tant famoses i patrocinades per la protecció oficial!

Hem de reconèixer que ls grecs moderns, no tant avançats en la civilisació com nosaltres a causa de la barbara dominació turca que durant quatre segles han sofert, treballen am constancia i afany en esbrinar l'historia de

1) Fa temps que tinc intenció de dur a cap aquest pensament, i sols me resta, pera realisar-ho, empendre la traducció den Pachymeres.

l'Edat Mitjana i no han desatès tampoc l'important episodi de la dominació catalana, i fins l'han estudiat molt més que nosaltres, a qui interessa tant com an ells. La publicació en 1869 d'una historia completa de l'Expedició per un eminent escriptor grec, al qual he degut posteriorment importantissimes noves que pot-ser un dia dongui a conèixer, es una prova de lo que acabo de dir, i ensems ha d'esser un estimul pera que a Catalunya s'emprenguin treballs semblants. *Els catalans a l'Orient* es el titol de l'obra erudita, si bé avui dia molt incompleta, d'Epaminondes J. Stamatiadis, de la qual no m'ocuparé aquí, en primer lloc perquè no es aquest el meu objecte, i en segon lloc perquè vaig fer-ho extensament en una conferencia donada temps endarrera en l'Associació catalanista d'Excursions cientifiques. També ha donat alguna llum sobre aquest tema l savi filoleg grec Constantí Sathas am la troballa i publicació de la *Cronica del Galaxidi*, poble que fou sotmès en aquella epoca pels catalans. Pot-ser algun dia publicaré la monografia crítica que sobre l treball den Sathas tinc escrita, i llavors podrà apreciar-se l valor de treballs d'investigació com els de l'autor grec citat.

II

Un drama grec i els records de l'Expedició catalana

El darrer Comte de Salona es el titol d'un drama en cinc actes de Spiridion P. Lambròs, premiat en un dels certamens de Grecia i representat a Atenes, am gran exit, fa alguns anys; producció que he triat entre totes les que ha tingut el seu autor l'amabilitat de remetre-m, pera ocupar-men aquí, com la que més s'enllaça am les meves aficions literaries i amb els estudis que sobre l'expedició catalana tinc fets, i perquè es la que més ha d'interessar pel seu assumpte a la generalitat dels lectors. Spiridion P. Lambròs, que amb honor porta l nom d'un pare ilustre entre ls que han conreat en llur patria l'historia i la literatura gregues, pertany a la gloriosa pleiada de joves helens que, no contents am preparar a la llur nació l'honrós avenir qui li correspon, esbrinen amb infadigable constancia ls fets memorables de la Grecia de l'Edat Mitjana pera rehabilitar la seva fama contra la corrent general d'idees europees, que en tant mal lloc l'han posada. Bo es el desig, però just es consignar que, en aquesta tasca de regeneració patriotica, els

grecs moderns, portats d'un orgull nacional mal entès, han traspassat els limits de la justicia, i entre ells, si bé no dels més exagerats, dec am sentiment comptar-hi l meu savi amic. Per les alusions que he deixat escapar de la ploma s'haurà endevinat ja que l'assumpte del drama es un episodi de la dominació catalana a Grecia. ¿Com d'un esdeveniment historic que tant tristos records ofereix pera sa patria, ha pogut fer en Lambròs un drama que interessi, i no sols això, sinó un drama nacional, amb el qual, segons diu en el proleg, «creu haver contribuit a arrelar els fonaments, debils encara, de la naixenta escena grega»? Se comprèn que a Espanya despertin les glorioses gestes dels nostres antepassats l'entusiasme i l'inspiració dels poetes, i no ns admira que l primer assaig seriós de poesia epica catalana, i primera producció del nostre renaixement que hagi obtingut premi en public certamen [1], hagi nascut a l'escalf de semblants proeses; ni que, per elles enardit, escrigués D. Antoni Garcia Gutierrez una de les obres més renomenades del teatre romantic

1) *Lo Roudor del Llobregat* o sia *Los Catalans en Grecia*, poema en tres cants, del meu estimat pare D. Joaquim Rubió i Ors, premiat per la Reial Academia de *Bones* Lletres l'any 1841.

modern [1], i produís la musa de dos ilustres poetes del nord d'Espanya dos tant valents poemes com el den Calixto Fernandez Campo-Redondo [2], i el més extens del coronel don Joan Justiniano [3]; ni, finalment, que una de les darreres produccions de l'esmortuida opera castellana s'inspirés també en tant llegendari assumpte [4].

Pera compendre com en Lambròs ha gosat tractar-lo en l'escena d'Atenes es precís advertir que, si bé ha escullit un esdeveniment fosc i d'escassa importancia pera nosaltres, en cambi era l que podia afalagar més els seus

---

1) *La venganza catalana,* drama en quatre actes (1864).

2) *Las armas de Aragón en Oriente,* que obtingué l'accessit en el mentat certamen de l'Academia, no l premi, com diu equivocadament en Ticknor (*Historia de la literatura española,* volum III, pag. 398, nota), no sé si per culpa seva o per una omissió indisculpable de l'editor català de l'obra den Moncada, publicada a Barcelona en 1842.

3) *Roger de Flor,* poema en 14 cants (3.ª edició, 1865), amb un prolec del Sr. Amador de los Ríos.

4) L'opera del mestre Chapí *Roger de Flor,* a qual estrena, tinguda lloc en la funció regia celebrada en el Teatre Real de Madrid el dia 25 de Janer de 1878, vaig assistir, està basada en un drama de E. M. Capdepon, traduit a l'italià pel Sr. Palermi. Haig d'afegir que l'inspirat mestre en Gai Saber en Francesc P. Briz publicà fa poc temps el seu poema *L'Orientada.*

compatricis, i oferir més llibertat a la seva imaginació. Gran talent ha mostrat amb això l professor d'Atenes, i haig de reconèixer que ha sortit bastant bé del seu proposit. *El darrer Comte de Salona* es, baix el prisma del patriotisme, el revers de *La venganza catalana* den Garcia Gutierrez. Amdós pequen d'exageració en el fons i en la pintura dels caracters; amdós enardeixen sobre mesura l sentiment nacional de llurs pobles; l'un clamant venjança contra ls perfids grecs, l'altre cridant llibertat pera la seva patria i llençant de llur darrer cau els crudels catalans. Veus-aquí indicat ensems el merit d'actualitat de les dues produccions i la causa de llurs principals defectes.

En la caiguda del darrer comte català de Salona, i en mig d'una epoca esteril i lamentable en apariencia, veu en Lambròs bategar el veritable esperit de l'helenisme. No importa que, pera conseguir llur objecte, s'unissin els grecs de Salona amb els turcs, preferint «esser esclaus d'ells que dels francs»[1]. En Lambròs, portat, com tot grec, del seu orgull nacional i del seu odi al catolicisme, en aquest fet i en al-

1) Paraules textuals que la *Cronica del Galaxidi* posa en boca del grec Serafeim. Baix el nom de francs entenien els grecs de l'Edat Mitjana, i entenen encara ls moderns, tots els pobles occidentals o de raça llatina.

tres semblants, que recorden les paraules den Notaras al parlar de la presa de Constantinoble, «es preferible veure en mig de la ciutat el turbant dels turcs que la gorra dels llatins», no troba sinó «exemples que persuadeixen a venerar la fidelitat a la patria, constant en els sofriments i perills, i esperances de proxima regeneració de la nacionalitat helenica»[1]. Que aviat ha oblidat la Grecia ls beneficis que deu al catolicisme i a l'Europa llatina! Llatins foren els defensors més valerosos de Constantinoble durant el seu darrer siti; llatins aquells qui retardaren alguns anys la caiguda del Peloponès i aquells qui s mantingueren en les illes de l'Arxipelec, molt temps després de la ruína total de l'imperi grec; llatins aquells qui reconquistaren la Terra Santa i contingueren, amb el gran moviment religiós i politic de les Creuades, l'impuls de l'invasió otomana; llatins aquells qui donaren el cop de mort al poder de Turquia en les aigües de Lepant; i, sinó als llatins exclusivament, an ells en gran part deu la seva resurrecció l'antiga Helada, perquè ells foren els qui acabaren d'una vegada am les forces de llurs opressors en el combat naval de Navarino.

Però no es an els llatins en general, sinó,

1) Prolec d'*El darrer Comte de Salona*, pag. 1.

ademés, an els catalans en particular, contra qui descarrega en Lambròs tot el pes de l'indignació. No li faré d'això un carrec, però si n treuré ocasió pera la defensa i justificació dels nostres. Pera esser un drama nacional ha d'esser expressió dels sentiments d'un poble; l'obra den Lambròs, en aquest punt, no es més que un eco fidel dels records i de l'opinió de la seva patria entera. Ademés, sense pretendre deslliurar de tota culpa els grecs, per més que molta n tingueren, just s'ha de confessar que la venjança dels catalans traspassà ls limits de les lleis més barbares de la guerra. Què té d'extrany, doncs, que si a Grecia hem deixat tant funestos records de la nostra dominació, arribi devegades en Lambròs a esser injust en el seu drama am nosaltres i amb els nostres passats? Emperò no se li pot perdonar igualment la dura expressió del seu erudit proleg historic de que «les crudeltats dels catalans i el llur nom se conservaran sempre en la boca del poble grec com a mostra d'insult i de menyspreu».

Estic cert que si en Lambròs conegués més el poble català i la noblesa dels seus sentiments; si al menys hagués llegit en Muntaner i els historiadors bisantins posteriors an en Pachymeres i Gregoras, i hagués tancat les orelles a les exagerades queixes den

Teodulo Magister, que atengué més a fer efecte que a dir la veritat, estic cert, repeteixo, que faria més justicia als nostres paisans. Aleshores se recordaria de la traidora mort den Roger a Andrinopol; de l'horrorós assassinat dels embaixadors catalans a Rodosto, contra tot dret de gents; tindria present el noble desafiament de la Companyia catalana a l'emperador bisantí abans de trencar la pau; i, finalment, no oblidaria ls serveis que ls catalans feren a l'imperi en la seva agonia. Obri en Lambròs les planes de les historíes del famós emperador Joan Cantacuzeno i den Phrantzés, i veurà en elles que ls catalans foren els defensors més constants i valents de l'imperial historiador en els darrers dies del seu regnat[1]; que en 1350 els estols catalans den Pere IV d'Aragó s'uniren am les naus gregues den Cantacuzeno pera destruir el domini genovès en Orient; que desprès del sagnant combat de Constantinoble, que per l'heroisme dels nostres marins i per la covardia de l'almirall venecià aliat, i per les grosses perdues que van sofrir-se bé s pot nomenar el Trafalgar de la nostra historia, els catalans ferits i els sans que romangueren a Constantinoble, sols simpaties i mostres d'afecció reberen del poble

1) Cantacuzeno, cap. XXXIX i XL.

grec[1]; que 300 d'ells restaren com auxiliars en l'exercit imperial den Catacuzeno, i, segons diu l'emperador, qui fa d'ells altres elogis, mostraren gran valor en els combats successius[2]; que l darrer monarca de Constantinoble, Constantí X, en galeres catalanes, entrà en la seva capital[3]; i que, finalment, a Pere Julià, amb els seus catalans, se li encarregà la defensa d'una de les portes més amenaçades de la ciutat de Constantí, en el seu famós siti i presa pels turcs otomans l'any 1453[4].

Posades les coses en aquest punt i la veritat en el seu just lloc, no tinc cap interès en amagar als meus paisans què es lo que s diu a Grecia de nosaltres, i fer-los veure que no es exagerat el concepte que n Lambròs, influit pels de la seva nació, s'ha format de nosaltres. Avüi dia no s'ha de fer l'historia com l'entengueren grecs i romans i els escriptors del Renaixement, afalagant l'orgull o la vanitat de les nacions, sinó dient les coses tal com són. Ademés, res té d'extrany que aventurers, entre ls quals hi havia, com se sol dir, *lo bo i millor de cada casa*, enardits per la venjança i

1) Ibid., cap. XXVIII, XXIX, XXX, XXXI i XXXII.
2) Ibid., cap. XXX.
3) Phrantzés, III, 1.
4) Ibid., III, 5-7.

no continguts per la disciplina, cometessin les horribles hecatombes de les quals sels acusa, quan hem vist en temps molt aprop dels nostres els soldats de la civilisada Anglaterra, en les seves guerres de conquesta, cometre barbaritats que farien escruixir el cor de l'home més inhumà.

Que fou llarga i sanguinaria la nostra venjança ho proven les moltes tradicions conservades en les diverses encontrades del poble grec, i de les quals transcriuré algunes en aquest article. En la poesia popular s'ha conservat molt viu el record de la terrible venjança catalana, com ho acredita una cançó del segle XV^{è} o XVI^{è} que va incloure Legrand en les seves cançons populars gregues[1], en la qual veiem una noia deshonrada pel seu amant llençar-li per tota maledicció la següent: «Tant-de-bo t puga veure sota l'espasa dels turcs o en mans de catalans». Es prou conegut, per haver-lo popularisat en Moncada en la seva famosa obra, l'adagi que ha quedat entre grecs, principalment entre els de la Tracia, com a maledicció terrible, quan se desitja mal a una persona: «La venjança dels catalans t'alcanci». Pera acabar de

---

1) Legrand: *Chansons populaires grecques*, pàgina 32.

donar color a l'opinió exagerada que dels catalans s'ha conservat a Grecia, però que prova ensems l'importancia de l'expedició i l'intensitat del castic que feren sentir aquells als traidors grecs, crec que l més encertat serà traduir un curt paragraf de l'important obra de Stamatiadis a la qual he fet referencia més amunt: «Serà per ventura necessari, després de lo que abans he dit, que repeteixi que ls catalans, per tot on passaven, portaven la destrucció, la mort, el captiveri i la ruïna? Serà necessari que conti lo molt que tingueren de sofrir els desgraciats habitants d'aquelles regions? Fins avui encara en algunes encontrades de la Grecia, com per exemple l'Eubea, quan se vol acusar algú d'alguna acció injusta i ilegal, diuen: «Això no ho faria un català». En l'Acarnania, el nom de català, fins al present, vol dir tant com selvatge, lladre, malfactor, i anomenen català aquell qui té sentiments impudics i sanguinaris. Fins ara a Tripoli del Peloponès, pera dir d'una dòna que es irascible, grossera i dura, no tenen més expressió que aquesta: «Sembla una catalana»[1].

---

1) Epaminondes J. Stamatiadis: *Els Catalans a Orient,* cap. IX, pags. 222 i 223.

III

Argument del drama de Spiridion Lambròs

Les anteriors consideracions i el desig d'interessar i complaure aquells qui tinguin la bondat de llegir-me, m'han apartat de l'intent de dir quelcom del drama de Spiridion Lambròs, al qual dedicaré algunes paraules. El proleg de l'obra, salves algunes consideracions inspirades pel patriotisme i l'esperit cismatic, està ben pensat i demostra l'erudició de l'autor, qui fa precedir el seu drama historic d'una relació, no sempre presa en bones fonts, de la caiguda del principat català de Salona.

L'argument del drama no té prou unitat d'acció. Dues paraleles i igualment interessants, enllaçades per una tragedia d'amor, se comparteixen l'atenció del lector. En el fons l'argument del drama no es amorós, perquè l'acció d'aquest genre es lo menys important, sinó essencialment patriotic. El Comte de Salona, el nostre Lluís Frederic d'Aragó, que governà llarg temps el Ducat català, està perdudament enamorat de la neboda del bisbe grec Serafeim, personatge historic poc simpatic, i pera conseguir els seus desitjos malvats promet a un noble català nomenat Alfons la mà de la seva filla, am tal que porti, de grat o per força,

al seu poder, la grega Arete. Alfons aprofita, pera robar-la, l'ocasió en que la neboda del bisbe està dient en l'iglesia de Sant Jordi, davant de la tomba de la seva mare, una pregaria plena de sentiment i d'unció religiosa. Aquella, sentint passos, endevina la sort que li espera, exclamant: «Qui ve? Si serà un català? Déu meu, mare! Primer la mort». Mentres Serafeim, el bisbe grec, està pensant en que ha arribat el moment de que la Helada sia lliure i formi una sola nació, i entera a Angel, promès d'Arete, de la mort de la mare d'aquesta, entra un grec anunciant la funesta nova del rapte de la donzella. «Sabeu lo que són els catalans? Foc i ferro. Arete ha sigut robada pels mercenaris del Comte.» Aquest insult fa esclatar el sentiment que covaven els grecs en llurs pits. «Volem el cos lliure,—diu el bisbe,—pera tenir lliure l'anima.» Disposa en Serafeim la conjuració, i en ella entren els pobles de Salona, Calopetritsa, Santa Euthimia, Galaxidi i Bounocoras, i congrega ls conspiradors pera la nit a l'iglesia de Sant Elies. L'escena s cambía en el palau de Lluís Frederic, on Maria tracta de convertir al catolicisme a Arete presonera. L'autor treu partit d'aquesta situació pera enardir l'esperit cismatic dels seus compatricis. «Encara que m trocegessin els membres, mentres me resti halè en

la boca, diré: soc ortodoxa»[1]. En Lluís Frederic tracta de vèncer am mals tractaments la constancia de la grega, però tot es inutil. Entretant se reuneixen els conspiradors en el lloc anunciat, i en Serafeim, en un discurs patriotic ple dels sentiments de llibertat que han somogut avui la Grecia, però impropri d'aquella epoca, diu als seus companys que sols els reuneix allí l'amor a la patria, a la Helada. Un dels conjurats, que ha comès l'imprudencia d'anar malalt a la reunió, se veu acomès d'una ardenta febra, i espira allí mateix, pronunciant el nom de Grecia. Tots de genolls al voltant del cadavre, juren la llibertat de la patria. Aquesta escena efectista escau d'allò més dintre l'actual esperit de la renaixent Helada.

En Lluís Frederic no desisteix de realisar els seus desitjos amorosos, i, disfreçat, acut a la presó d'Arete. Però veient que res es prou per dominar-la, fòra de sí, mata l mateix objecte del seu amor. El quart acte del drama, en el qual l'acció no avança lo que deuria, l'omplen escenes episodiques (converses sobre qui hagi pogut esser l'autor de la mort d'Arete, els preparatius de defensa, l'enterrament de Sismanis, la desesperació den Serafeim i la d'Angel, un xic emfatica, al saber la nova de la mort

1) Així s'anomenen els grecs cismatics.

d'Arete, i la relació i enumeració de l'arribada de reforços dels nobles sublevats pera sitiar l'Acropolis de Salona. En el cinquè acte, en Lluis Frederic apareix desvarieiant, creient-se perseguit per l'ombra de la seva victima. El seu desvari, am pretencions shakesperianes, es afectat i, per sa mateixa extensió, poc dramatic. Segueixen un pareil d'escenes tant inutils pera la marxa de l'acció com l'anterior, destinades a posar de relleu el dolor den Serafeim i l'esperit de venjança d'Angel. Se dóna, finalment, l'assalt. En Lluis Frederic es mort per l'amant d'Arete[1]; els grecs entren a l'Acropolis; se presenta Angel portant el cap del Comte en una mà, i en Serafeim desplega la bandera bisantina en lo més alt de les muralles. «Com lliures avui restem dels catalans, així un dia, plens de gaubança, celebrarem tots la festa de l'independencia de tot el poble.» «Déu faci— contesta un altre grec — que tots els que pro-

---

1) Les errades històriques en que incorre l'autor, que no podia conéixer els documents que anys després d'escrites aquestes ratlles hem descobert en l'Arxiu de la *Corona d'Aragó*, se poden rectificar facilment llegint tant sols l'estudi d'aquesta colecció sobre *L'epoca en que ls catalans perderen Atenes i els demés dominis grecs*. D. Lluis Frederic, Comte de Salona, morí en 1382, gaire bé dotze anys abans de la caiguda del comtat català establert en l'antiga Focida.

fessen una mateixa fe formin també un dia un mateix poble.» Tractant-se d'un drama patriotic, no podien mancar aquestes frases, que resumeixen les aspiracions del modern helenisme.

Veus-aquí indicat a grans traços l'argument del drama grec i ensems els seus més capdals defectes. Crec que, reduit a tres actes, guanyaria en interès i moviment dramatic. La producció den Lambròs té moltes belleses, i elles proven la justicia am que se li adjudicà l premi. Un estil brillant, fluid i armoniós, grans dots d'imaginació, verdader sentiment la major part de les vegades, i algun estudi de l'epoca. En boca dels catalans posa les expressions que ls corresponen, els records de llur valor i de llur passada grandesa; en els llabis dels grecs, les aspiracions d'independencia que han halenat sempre en aquest poble. Pot-ser sent l'helenisme massa a la moderna, com en Garcia Gutierrez sent el patriotisme dels catalans massa a l'espanyola i els fa parlar més com a castellans que com a soldats de la Corona aragonesa. El metre en que es escrita l'obra es el dodecassilabic, o siga l trimetre jambic de l'antic drama grec, metre conservat en la poesia popular helenica [1].

---

1) Vide Passow: *Carmina popularia Greciae recentioris*, nums. 51, 133, 164, 520, etc.

EL MODERN ARCONTAT GREC

Una obreta publicada a Atenes en 1887 me donarà peu pera dir alguna cosa sobre la moderna noblesa helena i sobre l'origen no gaire humil que s'atribueix. Aquesta obreta porta l titol d'*Estudis genealogics de l'Arcontologi atenès i del Bisantinisme a Atenes*, i fou escrita pel jove i entès genealogista en Constantí Christomanos amb ocasió del cinquantè aniversari de la fundació de l'Universitat atenesa, quals festes se celebraren am gran pompa i am l'assistencia de la familia reial i del cos diplomatic extranger. L'autor d'aquesta obreta tingué la bondat d'endreçar-me-la i de dedicar-me-la am lletres de motllo; dedicatoria que no transcriuré, perquè m faria caure en gros pecat de vanitat, contentant-me en donar al noble cor que la dicta un testimoni

public de profondissim agraiment. El senyor Christomanos entén la llengua catalana, coneix molt bé algunes de les més capdals obres de les nostres lletres, i adhuc ha traduit alguns documents relatius a l'historia de Grecia escrits en la *noble llengua del rei en Pere IV*, com l'anomena ell mateix[1]. Els moderns grecs que desitgin conèixer en llurs fonts l'historia de casa llur en l'Edat Mitjana, han de saber, quan menys, confegir la llengua d'Auzias March.

Haig de manifestar que l'objecte de l'estudi den Christomanos es parlar principalment de l'origen de la familia grega de Limbona, que ell erradament creu català, i, amb aquest motiu, del modern arcontat o arcontologi grec. Però com això ha de semblar als nostres llegidors cosa dels temps classics de l'antiga Helade, essent així que re té que veure amb ells, haig de posar-los al corrent de lo que s'entén avui per *arcontat*.

La paraula *arcont* ha perdut ja fa temps la seva antiga significació politica i expressa lo que entenem nosaltres per noblesa. *Arcontas*, en grec del dia, es lo mateix que senyor, notable, ric, i *arcontissa* vol dir dama de distinció,

---

1) En l'edició poliglota de les poesies de *Lo Gayter del Llobregat* (1889) figuren sis traduccions gregues d'aquest escriptor.

de noble naixement. De manera que l'arcontat o arcontologi grec es com si diguessim el conjunt de families nobles de Grecia. No deixa això de semblar cosa extranya, perquè en aquesta democratica nació no s coneixen els titols nobiliaris, i, a pesar d'esser monarquic el govern, no hi ha més que una Cambra popular, mancant-hi lo que sen diu Senat o Cambra alta, i l'aristocracia gerarquica de la sang, que constitueix arreu la Cort del rei i com la seva més esplendorosa aureola.

Emperò com que, per més que s'esborrin els titols i els honors, mai se podia esborrar la diferencia d'estats i condicions inherent a la natura humana, individual i colectivament considerat, en l'igualitaria Grecia moderna l'arcontat ve a constituir una classe privilegiada per la consideració moral de que gaudeix, encara que hagi perduda l'influencia d'altres dies. Els arconts estan tant orgullosos de llur origen com els més *finchados fidalgos* portuguesos. Alguns se creuen *auctoctons*, i aquells qui no donen una font tant mitologica a llur ascendencia s figuren esser glorioses branques de la soca imperial dels senyors de Bisanci, o de la feudal dels conqueridors francs de l'Edat Mitjana. Així, per exemple, els *Paleolegs* d'Atenes afegeixen a llur nom el qualificatiu de bisantins. Així també ls *Chalcocondylas*,

que descendeixen del germà de Laonic Chalcocondylas, tenen encara llurs pretencions a la sobirania de la ciutat de Pericles. Amdues, i amb elles altres com les dels Cantacuzenos, Melissenos i Commenos, se creuen de prosapia imperial, i ho són realment; i per aquest motiu, am noble orgull, ostenten en llurs blasons l'aliga de doble cap de l'antic imperi de Bisanci. Això ns fa recordar el curiós fet de que algunes families de la noblesa navarresa llueixen també en un dels quarters de llur escut la creu bisantina i quatre B majuscules en els espais que deixen els braços de la creu, simbol orgullós dels Paleolegs. ¿Serà aquest fet un record de la memorable expedició navarresa i dels serveis que prestaren als darrers princeps d'aquella dinastia, que regnaren en els feus grecs del Peloponès?

De l'arcontat grec he dit que en sa major part es de procedencia bisantina o franca, o siga llatina, perquè amb el nom de francs designen els helens els pobles llatins, i en general, i per extensió, a tots els europeus. Però les families de llinatge franc que en l'*Arcontologi* s troben són en nombre més petit. Entre elles se poden comptar la de *Cabalari* (corrupció de *cavaller*); la de *Latini*, nom que no necessita explicació; la de *Catalani*, qual origen es també evident; la dels *Cancellieri*, de soca ita-

liana; la de Nteca, procedent de la casa francesa de Cahien o Kaen; els Neri, descendents dels famosos ducs italians Acciajuoli, el primer dels quals porta l nom de Nerio o Rainer; els Peroli italians, els Gaspari francesos, etc. Com se veu, entre elles no s distingeix cap cognom català, aragonès o navarrès. En Christomanos opina, emperò, que l de *Limbona* pertany a la nostra raça, i per aquest motiu me féu l'obsequi de dedicar-me aquella eruditissima disertació, encaminada a esbrinar l'origen i descendencia de tant distingida familia. Molt me plauria que així fos, ja que són tant pocs els records que hem deixat de la nostra estada a Grecia, però no ns deixen alimentar tant falaguera opinió ls febles fonaments en que son autor la basa. El nom de Limbona no s troba, que nosaltres sapiguem, al menys en aquesta forma, en cap indret de Catalunya, ni té cap significació en la nostra llengua, ni tampoc cap tradició grega que com a català l'aboni.

Deixades a un cantó aquestes conjectures, que sempre mostren un desig lloable d'investigació i que proven que a la terra de l'art i de l'heroisme s fa cabal de nosaltres i de les nostres coses, creiem que es hora ja que s'estudii de ferm la situació del poble grec durant les tres dominacions llatines, francesa, catalana i italiana. Per lo que s refereix a la situació

politica i social dels sotsmesos, no tant dolenta com se suposava fins ara, els assaigs genealogics den Christomanos donaran abundosa claror. Fins ara més o menys se tenia noticia de l'historia brillant del ducat d'Atenes durant la dominació franca, qui féu d'aquella ciutat una cort europea, la mellor joia de les conquestes dels creuats d'Occident, el segle esplendid del feudalisme oriental, el centre de la cavalleria francesa, una petita França, per dir-ho en un sol mot. Emperò, ¿qui sabia que durant aquesta dominació, que omplí la Grecia de castells llegendaris, i ses encontrades de records de l'Edat Mitjana, i durant la més ruda, militar i avassalladora dels catalans, i la mercantil i més fluixa dels italians; qui sabia, repeteixo, que les families arcontiques gregues, representants del bisantinisme, o siga de la tradició de l'imperi, havien conservat llur esplendor i llur influencia politica i social, que sobrevisqué a la barbarie turca, arribant fins als nostres dies? Aquest rastre del bisantinisme, unes vegades més esborrat, altres més manifest, no solament no s perdé, sinó que enclou en sí mateix tot el caracter helenic, totes llurs aspiracions i necessitats, i, servint de llaç d'unió entre la raça conqueridora i la conquistada, servant sempre son poder moral, son esplendor i sa importancia, acabà per helenisar els mateixos domina-

dors. D'això n són testimoniatge ls ducs italians que succeiren als governadors catalans enviats per Pere IV i Joan I, ducs qui s'enllaçaren sovint am gregues i adoptaren com oficial la llengua grega que abans havia cedit el seu lloc a la francesa i després a la catalana, retornaren sa llibertat a l'Iglesia cismatica, i adhuc, pera afalagar el sentiment popular i fer oblidar el llur origen extranger i mercantivol, prengueren el sobrenom ilustre de Commenos. Els catalans mateixos, a pesar de la necessitat que sentien de no debilitar l'unitat de la llur raça en una terra enemiga, s'enllaçaren am gregues de llinatge bisantí o arcontic, com ho féu D. Lluís Frederic d'Aragó, Comte de Salona, amb una Cantacuzeno, i el mariscal Novelles amb una Melisseno, pera no citar-ne d'altres.

Tal fou la situació de l'arcontat durant la dominació llatina. Més poderosa fou encara durant la turca, perquè d'ell s'elegien els primats o governadors indigenes nacionals i els consellers i torcimanys de les altes autoritats turques. Avui representen l'antic floreixent bisantinisme dotze families principals que constitueixen el floret de l'arcontat grec, i que són tant populars a Grecia com aquí les *nou cases* de la noblesa catalana. Avui dia encara es frase proverbial en les encontrades gregues, aplicada a un home massa vanitós,

«s'estarrufa com si fos un dels dotze». Moltes més, i tant curioses consideracions com les precedents, me suggeriria la lectura de l'obreta den Christomanos, però ja n'hi ha prou am les expressades. Ha fet bé dit senyor en posar al servei de l'historia grega la genealogia i l'heraldica, que han d'esser d'ella dos poderosos auxiliars. La circumstancia d'estar emparentat am la major part de les families patricies d'Atenes li ha permès, ademés, recullir totes les tradicions, poemes, noticies i cançons populars referents a l'historia del Bisantinisme a Grecia.

DE L'EPOCA EN QUE LS CATALANS PERDEREN ATENES

I ELS DEMÉS DOMINIS GRECS

I

Un dels fets més poc coneguts en l'historia de la Grecia mig-eval es el de la data certa en que ls catalans foren expulsats d'Atenes pels florentins. No més dificil d'esbrinar es l'epoca i la forma en que aquesta expulsió se realisà en els demés dominis catalans a Grecia. De més a més els pocs historiadors que parlen dels esdeveniments que precediren an aquesta expulsió són molt obscurs, quan no plens d'errors de gran importancia. I no s cregui que siguin historiadors de poca valua aquells a qui ns referim, sinó d'anomenada tant solida com la que tenen un Zurita, un Carles Hopf o un Ferdinandus Gregorovius. No tinc la pretenció d'esclarir del tot en aquest article la veritat, però sí d'acostar-me

an ella tant com ho permeten l'escassetat i aixutesa dels documents que una ferma investigació m'ha concedit trobar en el ric Arxiu de la Corona d'Aragó. Pot-ser el descobriment de nous documents en els arxius d'Italia fixaran i ampliaran els datos que avui trec a llum per primera vegada; però repeteixo, ara per ara, l'investigació historica no dóna més esclariments.

Per de prompte començaré per fixar, tant com me sigui possible, la data de la caiguda d'Atenes. Fundat l'infadigable investigador alemany Carles Hopf—qui dedicà a l'historia de la Grecia de l'Edat Mitjana la seva existencia sencera[1] — en un document de l'Arxiu de Venecia del 7 de Juliol de 1385[2], en el qual Nerio o Rainer Acciajuoli pren els titols del Senyor de Corent i del Ducat (le *duceaume),* creu que ls soldats de l'afortunat banquer florentí entraren lliurement en la part baixa de la ciutat d'Atenes en la primavera del mateix any 1385. El famós Gregorovius, en la seva darrera i magnifica obra sobre Atenes[3], on

1) *Griechenland im Mittelalter*, etc., volum VI i VII (Leipzig, 1870).

2) Misti, XXXIX, fol. 219, obra citada, volum VII, pag. 26.

3) *Geschichte des Stadt Athen im Mittelalter*, dos volums (Stuttgart, 1889), volum II, pag. 211.

tant s'aprofità de les meves investigacions en l'arxiu reial d'aquesta ciutat, per falta de nous datos, adopta també l'opinió de Hopf. I com en Zurita res diu sobre la presa de la capital grega, ni de la seva Acropolis, l'autoritat den Hopf i den Gregorovius ha fet que s tingués com a veritat historica que en Rainer entrà a Atenes en 1385, i que l'Acropolis, defensada per Pere de Pau, perllongà la seva resistencia fins a 1387, suposant el darrer autor que no per això s'interromperen les relacions entre l'Acropolis i el rei d'Aragó, cosa altament inverossimil donada la distancia d'aquella forteresa al Pireu. «Dit castell, — diu referint-se a l'embaixada de Rodonelles de que parlarem més endavant, — apesar del seu setge per les tropes de Nerio o Rainer, estava en situació de comunicar-se amb Espanya»[1]. Fixat això, en Gregorovius s'extranya que en la carta que en 17 de Juliol de 1385 escrigué D. Pere IV als caps de les bandes navarreses en la Morea, designés unicament com enemics els grecs i els turcs, i que ni un mot digués den Nerio; i més admirable troba encara que tampoc tingués noticia aquell rei del fet de la suposada presa d'Atenes un any més tard, es a dir, en 17 d'Agost de 1386, epoca

1) Ibid., II, pag. 213.

en que anunciava als navarresos que en la vinent primavera enviaria a Grecia a Bernat de Cornellà[1]. I afegeix després, en una nota[2]: «Si sembla enigmatic el silenci de D. Pere, més ridicol es l'orgull nacional den Zurita, que no diu una sola paraula, primer de la conquista de la ciutat, i després de l'Acropolis». I, no obstant, aquí no hi ha silenci enigmatic per part del rei d'Aragó, ni vanitat nacional den Zurita, sinó unicament una mala interpretació de datos filla d'un *parti pris* per part de l'historiador alemany, en el qual pesà més un simple titol senyorial cancilleresc, que les afirmacions concretes de diversos documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on no sen troba cap que anuncii directament la caiguda d'Atenes i de l'Acropolis. Aquest fet desorganisà, com pot suposar-se, el poder català allí establert, i no es extrany que nos cambiessin allavors comunicacions entre les cancilleries d'Atenes i les de Barcelona. L'unic indici o testimoniatge historic es la falta de documents i la vinguda a les parts d'Aragó de l'arquebisbe català d'Atenes.

---

1) Vide les dugues cartes en la meva obra *Los Navarros en Grecia y el ducado de Atenas en la época de su invasión*, pag. 260, documents nums. XL i XLI.

2) Ibid., II, pag. 212.

Avui, mercès als curiosos descobriments que en dit Arxiu vaig fer anys enrera, podem demostrar palesament que Atenes era encara catalana no sols en 1385, sinó en els dos anys següents, i que la caiguda de la ciutat i de l'Acropolis se realisaria probablement els darrers mesos de l'any 1387, o tal vegada en 1388, en ple regnat de Joan I, el qual arribà a rebre l'efectiu homenatge de nostres llunyanes possessions gregues. El fet que destrueix de cop les falses conjectures den Hopf i Gregorovius es la presentació—el 18 de Març de 1387, en el Palau menor de Barcelona, davant del citat D. Joan I — den Guerau de Rodonelles, que ja havia complert altres vegades aquesta comissió, com procurador i enviat per Mossèn Pere de Pau, governador d'Atenes, prop del rei d'Aragó, pera complir *quidquid excellencia Regiad ucceretur ordinandum*[1]. Aquest instrument de poders fou extès a Atenes el 4 Novembre de 1386, en llatí, no en català, com altres vegades, pel grec Nicolau Macri, notari public en els ducats d'Atenes i de Neopatria, el mateix que, amb el famós Demetri Rendi, havia de figurar més tard, si bé no tant com ell, sots el govern de l'usurpador florentí Nerio Acciajuoli[2].

1) Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1.923, fol. 79.
2) Gregorovius, obra citada, II, pags. 227 i 242. La

Demostrat amb aquesta prova tant fefaent l'error dels dos eminents historiadors alemanys, assajaré en aquest lloc una descarnada relació cronologica dels principals fets relacionats am l'historia del ducat català d'Atenes en els darrers anys de la seva existencia, i sobre tot desde l'epoca en que se suposava perdut, destruint de passada algun que altre fet equivocat en en Zurita i reproduit baix la fe de la seva autoritat pels citats autors extrangers.

En Febrer de 1386 trobem Nerio Acciajuoli, no en guerra amb els catalans, ni en possessió d'Atenes, com s'havia cregut fins ara, sinó combatent els turcs, als quals, junt amb el batlle del Negropont, causava una sensible derrota, i per això la Senyoria de Venecia l felicità expressivament [1]. En la primavera

---

segona vegada que apareix el nom de Macri en els documents que coneixem, es sis anys després, en un datat en la capella del palau d'Atenes el 29 de Desembre de 1391.

1) *Memorandam victoriam obtentam per... dominum Raineryum contra Turcos vestro etiam auxilio mediante.* — Misti, XL, foli 17, Febrer de 1386. — Gregorovius, II, pag. 313.—El Senat consentia també en la demanda de Nerio d'entregar-li una galera pera perseguir els pirates turcs. El 10 d'Agost de 1386 la galera no estava encara equipada. Tal vegada d'aquesta galera se serví pera atacar després els catalans. Observeu que en aquest document sols se li diu *dominum Raineryum* i no senyor del Ducat.

d'aquest mateix any retornava Ramon de Vilanova del seu govern d'Atenes, que regia en nom del Vescomte de Rocaberti, per haver el rei Pere destituit an aquest del seu carrec, a conseqüencia de la seva conducta observada en les diferencies hagudes entre ell i el seu fill l'infant D. Joan[1]. En Ramon de Vilanova deixà encomanat el govern dels ducats a Mossèn Pere de Pau[2], sense que hagi trobat cap document en que s mostri lo que diu en Zurita, això es, que D. Ramon sen vingués a Catalunya, encarregant lo de la guerra a Roger de Lauria i a Anton de Lauria, germà seu, i la governació de Neopatria a Andreu Çavall, capità de la ciutat[3].

1) Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1.372, fols. 104 i 132.—Vide com en Zurita explica aquest fet (*Anales*, volum II, capitol XXXVIII, pag. 386): «Mas como el Vizconde se vino á Cataluña, y en la diferencia que el infante don Juan tuvo con el Rey su padre fué de los principales que siguieron al Infante, el Rey le removió de aquel cargo y le mandó que alzase el homenaje y juramento que Ramon de Vilanova le habia hecho por las Ciudades y Castillos de los ducados de Athenas y Neopatria, y rehusándolo el Vizconde de hacer hasta que el Rey le pagase 5.000 florines, de 13.000 que habia gastado en la jornada, Ramon de Vilanova se vino á Cataluña, dejando encomendado lo de la guerra a Roger de Lauria y Antonio de Lauria, su hermano», etc.

2) Ibid., reg. 1.262, fol. 5.

3) Zurita, *Anales*, vol. II, cap. XXXVIII, llib. X

En 26 de Juliol de 1386 escrivia l rei Pere IV una llarga carta a Pere de Pau parlant-li de la remoció del Vescomte de Rocaberti i notificant-li l nomenament de governador general dels ducats d'Atenes i Neopatria a favor de Bernat de Cornellà[1]. En altra carta de 17 d'Agost del mateix any, tot repetint-li la nova d'haver nomenat an aquest, vicari i oficial dels seus ducats d'Atenes i Neopatria, li deia que pensava enviar-lo an ells dintre pocs dies, «am tal esforç de gent d'armes, axí de cavall com de peu, que, Déu volent, defendran bé los locs dels dits nostres ducams et encara *recobraran tots aquells qui s pertanyen a nòs*»[2]. Li encarregava, ademés, que axí que fos allí en Bernat de Cornellà li entregués el castell i la ciutat de *Cetines* o Atenes. El mateix dia feia a saber el nomenament del nou vicari als prohomens i universitat de *Cetines* i als seus fidels

---

pags. 386 i 387. En cambi l document a que m refereixo diu clarament: «Y, per conseguent, vullam que al dit Bernat (de Cornellà) sien liurats los castell et ciutat de Cetines e les altres ciutats, castells e lochs dels dits ducams, los quals vós tenits per comanda del vescomte de Rochaberti, que ls té per nòs, *e aquells, ara que sots vengut dels dits ducams, havets comanats segons havem entès a mossen Pere de Pau*». Aquesta carta porta la data de 26 de Juny de 1386.

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.559, fols. 13 a 15.

2) Arx. Cor. Arag., reg. 1.372, fol. 164.

capità, castellà, prohomens, sindics i consell francs i grecs de Neopatria o de la *Patria,* com l'anomenaven els catalans, excusant-se de que per alguns ardus fets, i sobre tot per les Corts generals recentment celebrades, no hagués pogut trametre vicari am gent d'armes pera regir i defendre les seves possessions de Grecia i recobrar les perdudes. Els anunciava, ademés, que per de prompte donessin plenera fe i creença a tot això que ls digués el seu enviat Guillem de Cornellà, germà, séns dubte, del vicari Bernat, que de present els trametia [1]. Cal notar en aquest ofici reial que per primera vegada s faci menció dels subdits grecs de Neopatria, com formant part del Concell o Universitat de dita ciutat, lo qual prova que la població grega, en aquests darrers dies de la dominació catalana, prevalent-se de la seva decadencia i del desordre general del país, anava recobrant paulatinament els seus drets i preparant la preponderancia de l'element indigena durant el govern dels futurs ducs florentins.

Igual notificació del nomenament den Cornellà feia l rei d'Aragó, el citat dia 17 d'Agost, als governants dels estats o forces veíns amb els quals vivia en pau i harmonia,

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.372, fol. 163.

això es, al senyor d'Argos i Nauplia *(Argens i Napols),* micer Cornar [1], que no era altre que Pietro Cornaro, casat allavors am Maria d'Enghien, promesa en 1371 al català Joan de Lluria [2]; a micer Marquesa, senyor de Neopacton *(Neapaton),* l'actual Lepant [3]; al reverent arquebisbe de Patras *(Patraix),* en la Morea [4], que s'esqueia allavors esser-ho en Pau Foscari (1373-1392) [5]; a Bordo de Sant Superans *(el bort de Sant Sebrià),* capità de la companyia navarresa en la Morea, i a Maiotto de Cocarells *(Maiot de Coquerell),* batlle d'aquest país [6]. Al dia següent dirigia les mateixes excuses i iguals promeses i notificacions a la Comtessa de Salona, Helena Cantacuzeno, viuda del qui fou vicari general dels ducats i un dels més provats i lleals defenedors de la Casa d'Aragó, D. Lluís Frederic [7].

Fins al 18 d'Agost de 1386, i no, com creuen Hopf i Gregorovius, en 1385, partint sempre del fals suposit de que Atenes ja no era cata-

---

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.372, fol. 165 v.
2) Charles Hopf: *Chroniques greco-romanes* (Berlin, 1873), pag. 474, taules.
3) Arx. Cor. Arag., reg. 1.372, fol. 165 v.
4) Ibidem.
5) Hopf: *Chroniques,* ibid.
6) Arx. Cor. Arag., reg. 1.372, fol. 163.
7) Ibidem, reg. 1.372, fol. 162 v.

lana, no expedia l rei a Barcelona l nomenament den Bernat de Cornellà, tant anunciat[1], am les mateixes facultats i atribucions que s concediren al seu antecessor en tant important carrec, el Vescomte de Rocaberti; i prop de tres mesos després, el 4 de Novembre, feia a Atenes Mossèn Pere de Pau la carta de procuració de que hem parlat abans, —que no he tingut la sort de trobar en el nostre arxiu, així com m'esdevingué amb els capitols d'Atenes i Salona,—redactada i closa pel citat Nicolau Macri, notari grec, dels quals sempre se serviren els catalans durant la llur governació d'Atenes.

El dia 5 de Janer de 1387—i mentres tal vegada estava en camí l procurador dels catalans, Guerau de Rodonelles, que altres vegades havia fet el mateix viatge—llençava l seu darrer sospir en freda soletat, en el seu palau de Barcelona, el rei Pere IV, que en tots els assumptes del seu govern manifestà suma promptitut i diligencia, menys en els que s referiren als seus llunyans estats d'Atenes i Neopatria. Arribà aquest dia sense que en Bernat de Cornellà anés a Grecia, repetint-se amb ell les mateixes dilacions que amb el seu antecessor el vescomte Dalmau de Rocaberti, el qual, al pujar al trono l nou rei en Joan I,

---

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.559, fol. 11 a 13.

qual causa am tal ardor havia abraçat, tornà a la seva antiga privança i fou restituit en el seu carrec de vicari general dels ducats grecs.

El primer acte del nou rei referent an ells fou, doncs, aquest nomenament, i després, en 3 de Març de 1387, una concessió a favor de Bernat Ballester, ciutadà de Valencia i habitador en el ducat d'Atenes, personatge que figurà en 1380 com procurador del Comte de Salona, Lluís Frederic d'Aragó, i com a portador dels capitols presentats a Pere IV per les universitats de Salona, Tebes i Lebadia [1], i al qual dit rei d'Aragó, en certa ocasió, concedí els béns que dit comte posseía en el castell de Siderocastron [2]. Ara s tractava del compliment de la quantitat de quatre mil sous de Barcelona sobre uns drets i rendes de la batllia de Xativa, otorgada pel dit rei en Pere a Bernat Ballester, i de la qual sols n'havia cobrat la meitat [3].

Quinze dies després de firmada aquesta concessió, es a dir, el 18 de Març de 1387, se trobava en el Palau Menor de Barcelona, davant de Joan I, en Guerau de Rodonelles, procurador de Mossèn Pere de Pau, llocti-

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.366, fol. 79 v.º
2) Ibidem, reg. 1.559, fol. 69 v.º
3) Ibidem, reg. 1.827, fol. 49.

4

nent del rei en els castells dels ducats grecs, no a presentar, com en 1380, nous capitols al nou rei, qual exaltació no s'havia verificat encara al rebre ls seus poders a Atenes, sinó a posar-se als seus manaments en nom del dit lloctinent, pera lo que sobre aquells ducats cregués oportú ordenar[1]. El rei Joan I, atès que de poc havia creat vicari seu en les dites partides al noble Felip Dalmau, vescomte de Rocaberti, conceller i camarlenc seu, se limità a manar al procurador que, en representació de Mossèn Pere de Pau, i com per ell enviat, li prestés jurament i homenatge com a vicari i lloctinent seu en les seves possessions gregues, obligant-se a complir tot lo que li havia sigut manat i confiat pel seu serenissim pare D. Pere, rei d'Aragó, de bona memoria, segons se contenia en el mentat instrument de poders. El procurador Rodonelles prestà, en efecte, el citat jurament i reconegué al rei d'Aragó com a duc i senyor natural dels mentats ducats.

La primavera d'aquest any 1387, en que Pere IV havia dit que enviaria a Grecia l vicari Cornellà, i en que Joan I prometia solemnialment als sindics i prohoms d'Atenes que més endavant visitaria personalment aquells

---

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.923, fol. 79 v.°

dominis [1], se passà també en promeses i dilacions, sense que s mogués de Catalunya l de Rocaberti, com ja havia succeit l'altra vegada. Lo mateix que esdevingué l'any anterior amb en Bernat de Cornellà, se repetí ara. Els preparatius de les proximes Corts de Montçó, que se celebraren l'any següent (1388), deixaren entregats els catalans de Grecia a la llur trista sort, ni més ni menys que lo que succeí quan en Pere IV, en 1383, reuní Corts en la mateixa vila, de les quals anaven aquelles a esser continuació.

El 17 d'Abril escrigué l rei a l'arquebisbe de Neopatria, a la Comtessa de Salona i al capdill dels navarresos, Pere de Sant Siurà o Cebrià (Sant Superans), la mencionada notificació del nomenament del Vescomte de Rocaberti com a vicari seu en els ducats. Emperò en la carta al primer se parla, no del ducat de Neopatria, sinó del govern o *regimine totius patrie que ibi nostro dominio est subjecta*, lo qual indica que gran part d'aquella terra ja no estava sota la dependencia dels catalans, i se li promet lo de sempre: que l vescomte serà allí dintre de poc temps [2]. A la comtessa li

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.751, fol. 51 v.°, 26 d'Abril de 1387.
2) Ibidem, reg. 1.675, fol. 124 v.

diu D. Joan que pels grans i ardus negocis de la seva cort el vescomte no havia pogut passar allí, i que li tramet el fill d'aquest, el noble i amat coper seu, en Bernaduc, alimentant encara ilusions sobre l matrimoni entre dit noble i dòna Maria Frederic, filla de la comtessa[1]. En quant al Bort de Sant Cebrià o Siurà, se limità a notificar-li l nomenament den Rocaberti, el qual pensava trametre am moltes gents d'armes i ballesters pera tranquilitat dels seus sotsmesos i confusió i damnatge dels rebelats[2]. Més tard, en Setembre de 1387, feia una proposta al Papa en favor d'un dels seus naturals pera un carrec eclesiastic a Sardenya, Sicilia o Atenes, lo qual prova que res d'anormal ocorria encara en aquesta ciutat[3].

Es completament fals lo que assegura en Zurita de que en 18 de Març el vescomte de Rocaberti anà per mar de Barcelona al Peloponès[4], i lo que afegeix en Gregorovius de que s presentà, efectivament, en el Pireu, però ja massa tard, puix en Pere de Pau s'havia vist poc abans en la dura necessitat d'entregar l'Acropolis[5]. En Zurita, sense altre fonament

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.675, fol. 124.
2) Ibidem, reg. 1.675, fol. 125.
3) Ibidem, reg. 1.952, fol.44.
4) Indexs, pag. 363.
5) Obra citada, II, pag. 214.

que l document on se parla de la presentació de Rodonelles en el palau del rei, i en la promesa d'aquest d'enviar el de Rocaberti, dóna per fet lo que sols estava projectat. No hi ha cap document, o al menys no l'hem trobat fins ara, en que d'això s parli. En cambi, sí sabem que l 5 de Novembre de 1387 el Vescomte de Rocaberti, en lloc d'anar ell a Grecia, hi volia trametre, am consentiment del rei, P. de Vilalba, donzell, com a procurador seu, pera rebre i tenir els castells d'Atenes i Neopatria en compte de Pere de Pau, la nova de qual mort arribava llavors a Catalunya[1]. Però l 16 del mateix Novembre l rei Joan lliurava una nova carta a Mossèn Pere de Pau, on li feia saber que primer li havien dit que era mort, i que després se li havia donat a entendre que no era veritat, per lo qual donava com no feta la lletra signada de sa mà, en la qual ordenava a qualsevol tinent dels seus castells de Grecia que ls lliuressin al donzell P. de Vilalba[2].

En aquests dies, on venien de Grecia an aquestes partides noves tant contradictories, ha de posar-se, al nostre parer, la data de la caiguda d'Atenes en poder de Nerio Acciajuo-

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.867, fol. 77 v.
2) Ibidem, reg. 1.954, fol. 28.

li, i de la mort d'aquell qui devem suposar el valent defenedor de l'Acropolis, Mossèn Pere de Pau. Després de la darrera carta que acabem de citar an aquest endreçada, o siga desde l 16 de Novembre de 1387 fins al 12 de Juliol de 1389, en que veiem ja a Catalunya, fugitiu d'Atenes, son darrer arquebisbe català, Antoni Ballester, no s troba en el nostre arxiu cap document que a Grecia s refereixi. En 1387 i en 1388 se consumà, sens dubte, la ruína del poder català en l'Atica.

II

Sobre la manera com se realisà l'expulsió dels catalans de l'Atica i dels demés dominis grecs, podem anticipar algunes conjectures, i adhuc aduir algunes noves noticies, encara que isolades, que sempre esclariran l'historia d'aquells obscurissims temps. Lo que m sembla indubtable es que a la ruína de la poixança catalana, ja molt decadent, va contribuir l'element grec unit als florentins, que s'aprofitaren de les dilacions i falta d'interès, envers aquells dominis, del casal d'Aragó. Quan Nerio posà les seves ambicioses mires sobre l ducat d'Atenes, ja feia temps que s'era començada la seva disolució.

L'antiga constitució municipal de la Companyia, segona evolució d'aquella primera republica militar que s'establí en la Grecia continental, s'havia convertit en una oligarquia feudal. L'unic poder solidament organisat en l'epoca de l'anexió dels ducats grecs a Pere IV era l del Comte de Salona. Mercès a l'anarquia regnant, la ciutat de Tebes s'havia perdut per la Corona aragonesa, quasi al bell punt en que aquesta prenia possessió de ses noves terres. Per això la capitalitat del Ducat en temps de Pere IV fou Atenes. Abans ho era Tebes, residencia del mariscal català, carrec que requeia en la familia dels Lauries, la qual acabà per ensenyorir-se també de la vila. La rebelió que esclatà contra l rei d'Aragó fou l'unica causa, repetim, de que Tebes se perdés pera ls catalans i s'entregués als grecs. Així ho donen a entendre ls documents de l'epoca que he donat a conèixer en una obra anterior[1]. En 1381 caigué en poder dels navarresos, i tampoc pogué ser després recuperada. En 1383 consta que la vila i la seva vegueria no havien retornat al poder reial[2], i després ja no trobem mai més el seu nom en els nostres registres.

1) *Los Navarros en Grecia*, etc.
2) Arx. Cor. Arag., reg. 1.559, fol. 10.

Am Livadia succeí altre tant. Aquella vila va atenyer molta importancia pel seu castell, considerat com el més fort del Ducat, que encara una vaga tradició senyala equivocadament com d'origen català, i fou una de les ciutats més industrioses i on més arrels posà l nostre antic regim municipal. Desde 1382 deixa de figurar en l'historia del Ducat, i sembla que no pogué alçar-se del terrible cop de l'invasió navarresa. Els catalans, com els demés habitants, emigrarien llavors en llur majoria al Negrepont, després de cremar llurs llars, pera no sofrir el jou dels navarresos, i sens dubte ja no hi retornaren. Després de la mort del seu veguer, Guillem d'Almenara, en 1380, que sucumbí heroicament en la defensa del castell contra aquells temuts invasors, ja nos té noticia de cap més nomenament de veguer durant el govern de Pere IV. Quan els ducats grecs passaren de nou a la restaurada corona de Sicilia, que recaigué en D. Martí I d'Aragó i Dòna Maria, aquests intentaren recobrar-los del poder de Nerio Acciajuoli, nomenant, el 1.r de Setembre de 1392, vicari d'aquells dominis en Pere de Fenollet, de la noble casa dels vescomtes d'Illa i de Canet[1].

---

1) *Archivio di Stato* de Palerm, Regia Cancelleria, vol. XXI, fol. 178 v.

Fou aleshores que figurà en la guerra, pels vots de l'any 1393, un tal Bertranet, a qui ls registres anomenen *un dels majors capitans del ducat d'Atenes,* el qual recobrà un lloc on trobà l cap de Sant Jordi [1], venerable reliquia que cobejaren els reis d'Aragó D. Pere IV i D. Joan II, i que més tard desitjà posseir també l rei d'Inglaterra. Aquest lloc sembla que no podia esser altre que la ciutat de Livadia, on se guardava feia anys aquella reliquia, motiu pel qual el rei Pere IV va establir en el seu castell l'ordre de cavalleria de Sant Jordi [2]. Després anà a parar a l'illa d'Egina [3] (suposo que portada per D. Joan Frederic, son senyor), ont una dinastia d'origen català s'aguantà fins a 1451. Livadia passà hereditariament, l'any següent, o siga en 1394, al poder d'Antoni I Acciajuoli, fill del primer duc italià d'Atenes.

El ducat de Neopatria sucumbí probablement abans que l d'Atenes. Mai la sobirania de la casa d'Aragó fou allí tant solida i tant ben organisada com en aquest domini, qual comunicació era més facil i ont hi havia un nucle més gran de població catalana. Cons-

---

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.964, fol. 72 v.
2) Arx. Cor. Arag., reg. 1.274, fol. 54 v.
3) Hopf.: *Chroniques,* pag. 202.

tituíen el Ducat de Neopatria la Phtiotida tessalica i la Dorida. De les ciutats conquistades en el primer quart del segle XIV per Alfons Frederic, sols figuren en el temps de la dominació d'Aragó, Siderocastron i Zeitun, que posseíen forts castells. Am tot, el més important de tots fou el de Neopatria, edificat baix l'alt mont Oeta i sobre l riu Sperchius. Desde 1387 ja no torna a sortir el nom de Neopatria, en l'historia grega, com sotmesa als catalans. Ja hem vist que al notificar el rei D. Joan al seu arquebisbe, i no a la seva universitat, el 17 d'Abril de 1387, el nomenament de Rocaberti, parla sols d'aquella part del país que està subjecta al seu domini[1]. Un any abans, com ja hem indicat en aquest estudi, el rei Pere se dirigeix al consell de francs i grecs de la ciutat, lo qual suposa, repetim, que la població indigena fruía llavors de certa autonomia. Neopatria no caigué en mans de Nerio, sinó dels serbis, comanats per Joan Urós o Uressin, que s titolava pomposament rei de Tessalia, el qual a son torn fou desposseit en 1393 pels turcs, dirigits pel victoriós alfanc de Bajacet.

Tornant a l'invasió de l'Atica per l'ambiciós senyor florentí de Corinte, s'explica l seu rapid

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.675, fol. 124 v.

exit per varies causes. Segons Neroutsos, els seus principals auxiliars foren els albanesos [1], ja establerts a l'Atica per Pere IV pera evitar la disminució creixent de sa població [2]. La dominació italiana d'Atenes no s va fundar mai en un nucle nacional, com la dels guerrers francs i catalans, sinó en l'equilibri o conjunció de diferents elements, i no va esser altra cosa que la restauració de l'esperit grec baix una pacifica sobirania d'origen italià, que féu en certa manera de la pobra ciutat de Pericles, en el segle XVe, una petita i culta Florença. La dinastia dels Nerios fou mig-helenica. Els dos primers ducs s'enllaçaren am dònes gregues. Emperò l renaixement de l'esperit helenic començà principalment en el despotat de Misithra (l'antiga Esparta). Allí, en el cor de la Morea, defensat pels cims enlairats del Tayget i pel valor dels seus indomables habitants, que mai reconegueren la dominació franca, se fundà un petit estat grec,

---

1) Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, en el Butlletí de la Societat historica i etnologica de Grecia, vol. IV (Atenes, 1892), pag. 176. L'historiador grec Calcocondylas indica com mercenaris de Nerio soldats francesos, venecians, napolitans i toscans. — Cerone: *La politica orientale di Alfonso di Aragona*, part. III (Napoli, 1902), pag. 175.

2) Arx. Cor. Arag., reg. 1.276, fol. 144 v. Ulldecona, 31 de Desembre de 1382.

governat per una dinastia nacional, el qual acabà per guanyar a la causa de l'helenisme quasi tota la Morea. Nerio va casar, en 1388, la seva filla Bartomeua am Teodor I Cantacuzeno, despota o senyor d'aquell principat moreota (1383-1407). Cabalment era aquest molt contrari als catalans i als navarresos, que desde 1385 sens mostren estretament aliats. En cambi l seu antecessor, Mateu Cantacuzeno, se mostrà sempre molt adicte als interessos de Pere IV en Grecia.

Abans d'aquesta aliança n'havia contret Nerio una altra d'ilicita am Maria Rendi, filla del notari atenès Demetri Rendi. Aquest llaç atragué dins d'Atenes, a la seva causa, aquest intrigant i famós personatge grec, que jugà un paper tant important durant la dominació catalana i que fou un dels més ferms puntals de la sobirania de Pere IV a l'Atica. Indubtablement les dugues aliances gregues degueren facilitar la seva entrada en dita encontrada. La reinstalació immediata de la gerarquia eclesiastica cismatica (prohibida en absolut per francs i catalans) apenes establert el senyor florentí, prova també pactes i promeses envers els habitants de l'Atica. Ademés d'aquests factors, es de creure que ls turcs ajudarien també a l'expulsió dels catalans, suposat que en 1387 i 1388 els trobem en relacions

amistoses amb en Nerio, fins al punt de motivar queixes per part de la Republica de Venecia.

Més apenes instalat l'afortunat florentí en els seus nous dominis, per successos i causes que avui no podem relatar aquí, pera no allargar massa aquest estudi, se li tiraren damunt d'ell els venecians i navarresos aliats, aquells pera conquistar l'Argolida i aquests l'Atica, caient llavors Nerio presoner en poder dels aventurers espanyols. El 22 de Juny de 1389 prometia an aquests, per la seva llibertat, les ciutats d'Atenes i Tebes, que retornaren més tard al seu poder, després d'haver despullat pera l seu rescat el Partenon i moltes iglesies i d'entregar Megara als venecians [1].

Tal vegada aquesta presó estimulà esperances de reconquista per part dels catalans, que resistien en les regions de la Focida i en altres indrets. La guerra de Nerio amb aquells fou llarga i empenyada, i així ho testifica l document referent a l'arribada a Catalunya del darrer arquebisbe català d'Atenes, Antoni Ballester, privat del seu arquebisbat, «propter varia guerrarum discrimina que in partibus Romanie inferioris *diutius viguerunt*» [2]. Lo

1) Gregorovius, obra citada, II, pag. 238.
2) Arx. Cor. Arag., reg. 1.872, fol. 109.

mateix demostra l del nomenament del nou vicari Pere de Fenollet, on se fa una referencia clara als pobladors catalans dels ducats: «quod non solum *nostri fideles in supradictis ducatibus residentes*, immo etiam nonnulli declinantes in eis, in personis injurias et in rebus dampna non modica novimus fuisse perpessos, propter occupationes non paucas tyranice factas *per aliquos de aliquibus civitatibus villis et castris*... etc.» [1].

La mateixa impressió d'obstinada resistencia s treu del document per virtut del qual el rei Ladislau de Napols, en la seva qualitat de princep sobirà de l'Acaya, concedí, el dia 11 de Janer de 1394, a Nerio I Acciajuoli l titol de Duc d'Atenes, que havien portat abans els reis de Sicilia i d'Aragó [2].

Durant alguns anys, doncs, la més espan-

---

1) Palerm, Regia Cancelleria, vol. XXI, fol. 178 v. Catania, 1.r de Setembre de 1392. Fixi-s el lector en que l document parla de l'ocupació d'algunes ciutats, viles i castells, no de tots.

2) Se diu en aquest diploma, entre altres coses, lo següent: «Prefatus Nerius... *cum variis laboribus et expensarum profluviis* ducatam Athenarum, partem principatus nostri Achaye, qui ocupatus contra nos per nonnullos nostros emulos tenebatur, acquisivit et cepit, ac de manibus nonnullorum emulorum nostrorum viribus suis eripuit...» — Francesco Cerone, obra citada, pags. 174 i 175.

tosa anarquia regnà en aquelles terres, i no fou tasca facil la de desarrelar d'elles als catalans. En 1390 encara procurava D. Joan I posar un puntal en els seus dominis nominals de Salona amb el casament de Maria Frederic d'Aragó amb el noble Matheu de Moncada [1], i en 1391 el veiem consultar al Vescomte de Rocaberti la seva informació sobre algunes provisions demanades tocants als fets del ducat d'Atenes [2]. Am les gestes del capità Bertranet perdem en 1393 les darreres petjades dels catalans en aquells llunyadans dominis. Per aquesta epoca Bajacet enviava Evrenos Beg, amb un exercit, desde la Tessalia al sud de la Grecia continental. Les seves bandes invadiren i saquejaren l'Atica i la Beocia, i Nerio degué pagar tribut al soldà [3].

Perdudes aquelles encontrades i la part que conservaren a Neopatria, sols els quedà als catalans el comtat de Salona, situat en la montanyosa Focida, qual capital, que ells anomenaven *la Sola*, ocupava l lloc de l'antiga Amfisa. Avui ha reprès aquesta ciutat el seu historic nom. Junt am Salona figuraven,

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.874, fol. 93.—Barcelona, 7 de Janer de 1390.

2) Arx. Cor. Arag., reg. 1.871, fol. 31.—Saragoça, 12 d'Abril de 1391.

3) Gregorovius, obra citada, II, pag. 259.

com a principals viles del fèu comtal, Lidoriki, Galaxidi i Veterniça. En les seves fertils valls i alteroses montanyes, dominades pel Parnas i pel Kiona, se conservava llavors, com ara, la més pura raça grega, i en el seu cor s'alçava, sobre un cingle espadat, el castell de Salona, mig pelasgic, mig gotic, quals pintoresques ruínes abandonades, encara avui omplen d'encís i de records el viatger. Allí residia, en el temps de l'expulsió dels catalans, la comtessa Helena Cantacuzeno, viuda de l'ilustre D. Lluís Frederic d'Aragó, que fou senyor també de les illes de Malta i de Goy (Gozzo), i en realitat el darrer comte català de Salona.

La comtessa Helena era de niçaga imperial, com néta de l'emperador i historiador bisantí del mateix nom, que tant va distingir els catalans. L'hereva del fèu per aquests conquistat en les primeries del segle XIV era sa filla Maria Frederic d'Aragó, qual disputada mà pretengueren successivament Nerio Acciajuoli, pel seu cunyat Pere Sarrassi; Esteve Ducas Pincerna, petit princep serbi de la Tessalia; Bernaduc, fill del Vescomte de Rocaberti, i Mateu de Moncada, que ho era del noble Guillem Ramon del mateix cognom. En 1390 nostre rei D. Joan s'interessava per aquest darrer matrimoni, «*lo qual,*—deia,—

axí per raó de les guerres qui son en aquestes partides,—paraules que indiquen que encara continuava viva la lluita amb els catalans,—*com per altres impediments, no es pogut venir a deguda perfecció»* [1]. Aquest document tira per terra la llegenda d'haver sigut la solicitada Maria Frederic la Cava o l'Helena de la destrucció de la poixança catalana a Grecia.

El desdenyat Nerio no gosà o no pogué invadir el comtat de Salona, que tingué l seu Don Oppas en l'arquebisbe grec Serafeim, el qual, en odi als catalans, obrí en 1396 al victoriós Bajacet aquelles delitoses terres de caça, de les quals havia solicitat més d'una vegada atzors i llebrers nostre bon rei caçador. Davallant Bajacet de la Tessalia, s'apoderà facilment de la Focida, i la comtessa viuda i la seva gentil filla Maria, en qual amor s'encengueren nobles florentins, servis i catalans, foren portades a Andrinopoli, ont acabaren llurs dies tancades en l'harem del soldà turc [2]. Am l'hereva de Salona s'extingí la darrera descendent de la reial linia bastarda aragonesa, qui per espai de més de mig sigle fou la verdadera mestressa dels destins de la Companyia catalana a Grecia.

---

1) Arx. Cor. Arag., reg. 1.874, fol. 93.
2) Neroutsos, obra citada, pag. 177.

Tal fou l'obscur i tragic fi que en sos diversos dominis tingué la poixança militar d'aquells bandols d'aventurers que feren plorar de por els afeminats Paleolegs de Bisanci, qui derrotaren turcs i alans, grecs i genovesos, en l'Asia menor i en la Tracia, i qui destruiren en les planures del Cefis el floret de la briliant cavalleria feudal de França a l'Orient. Llurs proeses, que admiraren el món, foren del tot esterils, a pesar de que l Pontificat, desconfiant de la creuada d'Espanya, arribà a somniar que am l'esforç d'aquells temuts almogavers reconquistaria no sols la Grecia cismatica, sinó tota l'Asia menor, i amb ella la Terra Santa[1]. Els Frederics d'Aragó, els Lluries, els Novelles, els Puigpardines, els Ballesters, els Pau, desaparegueren

1) Pels anys de 1311 el vice-canceller del Papa manifestava als enviats del rei d'Aragó que ell veia altra via pera acabar amb els sarrains, i era «que passas hom en Grecia e subiugas los Grechs... e que açò poriets més fer vós senyor (la carta es dirigida per un dels missatgers catalans al rei Jaume II) e el rei Frederich, que nenguns altres *per les vostres gents cathalanes e aragoneses qui son ja en Romania qui han subiugades moltes terres..... e los quals han axi esglayats los Grechs, que, segons que dix lo dit vicecanciller, ni franceses ni altres gens del mon no temen sinó les vostres.*» Vide Andrés Gimenez Soler, *El sitio de Almería en 1309* (Barcelona, 1904), pag. 112.

de l'Atica i de la Beocia, de la Tessalia i de la Focida tant per complet, que avui l'investigació més diligent no pot descobrir d'ells ni la més lleugera petjada. Ni a Atenes ni a cap altra banda de la Grecia s'es conservat un sol monument de llur estada llarga en ella, de prop d'una centuria. Fins l'antiga Acropolis atenesa, el *castell de Cetines*, com ells ne deien, quals soperbes construccions els produiren impressió tant meravellosa, no ha mostrat fins ara en nostres dies, d'una manera evident, cap rastre de les fortificacions que en ella aixecaren. Ni en els portals dels murs d'Atenes, ja destruits, poden contemplar-se avui esculpides les temudes barres d'Aragó, que, segons Turell, historiador català del XVè segle, se conservaven encara en sa epoca. Ni, per ultim, no ha arribat a nosaltres moneda alguna dels ducs catalans dels casals d'Aragó i de Sicilia. Sols viu el record de succés tant extraordinari en l'historia i en les lletres gregues, en una que altra cançó o adagi popular, en alguna tradició aferrada com l'eura an algun vell castell feudal, i en el titol va i pompós de Ducs d'Atenes i Neopatria que, no fa molt, ostentaven els sobirans espanyols en el llenguatge de gala·cancelleresc.

LA LLENGUA I LA CULTURA CATALANES A GRECIA

EN EL XIVè SEGLE

> «Es la mateixa parla arrogant que un dia ressonà per tots els contorns del Mediterrani... *la que féu estremir les ruines de la sagrada Acropolis atenesa*».
> (M. MENENDEZ PELAYO: Discurs de gracies dels Jochs Florals de Barcelona de 1888.)

EN l'Edat Mitjana l'Orient fou palenc de totes les empreses politiques, religioses i mercantils de l'Europa, i teatre de ses gestes més llegendaries. Allí provaren la força de llur braç llurs aventurers i molts de llurs més ilustres capitans; allí llençaren llurs primers germens les tendencies d'expansió i de domini colonial que més tard trobaren llur desenrotllament complet en la conquesta del Nou Món. Era petit en aquell temps e Mediterrà,

i petits els fraccionats Estats mig-evals pera pobles plens de vida i assedegats d'esperances, i estret també l mateix Orient, qui havia de satisfer tants estimuls de gloria i de cobdicia. Per això s'hi ensopegaren tots al mateix temps en confós eixam, no havent-hi ni una ciutat important de l'imperi bisantí sense una colonia pisana, genovesa o veneciana, ni una illa o illot de l'Egeu o de l'Adriatic, ni un pam de terra en la Morea i en la Grecia propriament dita, sense un senyor feudal d'origen francès, espanyol o italià.

D'aquesta febra d'empreses cavalleresques i conqueridores que s va apoderar de l'Europa en els XIIIe i XIVe segles, participà també l'Espanya am molt més grau de lo que generalment se creu. L'historia de l'Orient latino-espanyol pot fer la competencia sense desavantatge am la del francès i italià, gracies a les proeses de les dues més famoses companyies militars que recorregueren aleshores els camps de Grecia, i gracies així mateix an aquells dos originals personatges historics tant simpatics, mallorquí l'un, aragonès l'altre, que intentaren quasi bé am llurs soles forces, en epoques diverses, la conquesta de la Morea, això es: l'infant D. Ferran de Mallorca, i el Gran Mestre de Rodes, D. Joan Fernandez d'Heredia.

Desde Roger de Lluria a D. Joan d'Austria, desde ls projectes de creuada de Jaume I fins als esforços d'Alfons V pera salvar l'imperi bisantí, la participació de les nacions de raça espanyola en els destins de l'Orient es quasi continua, ancque deslligada i sense un plan politic o mercantil determinat, com ne tingueren els francs i els venecians.

Però cap de les empreses heroiques realisades pels pobles espanyols en aquelles llunyanes regions tingué l'esplendor ni alcançà les conseqüencies de l'odissea militar que emprengué desde ls Dardanels fins el Mont Taur, i desde les vores del Meandre fins a les del Cefis, la nomenada companyia catalana. Aquell estol d'heroes i de dimonis, com menat pel geni de la destrucció i de la venjança, estigué a punt d'ofegar en son breçol el naixent imperi otomà, va fer a bocins la ja destroçada porpra dels Cesars de Bisanci, i destruí la cavalleria franca prop dels historics camps d'Orchomenos i Cheronea, acabant per fundar en l'Atica i en la Beocia, desde l'istme de Corent fins als confins de la Tessalia, i desde l'Eubea fins més enllà de les montanyes de la Focida, un Estat militar amb un marcat verniç feudal i municipal, que reflectí en son esperit i en sa constitució social el segell i caracter de la nacionalitat catalana d'on pro-

cedia. No sembla sinó que aquell campament errant de soldats, establint-se en la Grecia classica, deslligat de tot en tot de sa mare patria, com els estols de Villehardouin i de Champlitte, o com els navarresos de Coquerel i de Sant Superans, va treballar més que tots ells pera mantenir sa fesomia etnica. El fet es que, tot arrelant en un país desconegut, considerà com ancora de salvació de sa existencia la llengua i les lleis de Catalunya, feu de les *Costumes de Barcelona* la base del dret public i privat del nou Estat, i d'aquella la marca externa de sa individualitat nacional.

Gracies an aquesta perseverança, la parla energica en la qual en Muntaner escrivia per aquells dies sa *Cronica* immortal que li ha fet guanyar el titol de Camões de l'historia, anava a ennoblir-se aixecant-se a la categoria de dominadora de la llengua d'Homer. Fou això en l'epoca en que la civilisació catalana s'extenia per les tres Peninsules del Mediterrà i en que l nostre candorós cronista podia exclamar, en una expansió de noble entusiasme: *«Que de un llenguatge sol de negunes gents són tantes com catalans»* [1].

---

1) *Cronica* den Ramon Muntaner, edició den Bofarull, cap. XXIX. No era aquesta, no obstant, la primera vegada que la llengua catalana ressonava en el sòl de la

Si l'historia i la tradició no ho confirmessin, semblaria inverossimil el fet que establim. Mes es comprèn, com de fet, que una republica militar, després de tres llustres de separació i abandonament total de la seva metropoli, portant en la seva sina elements heterogenis i de diferents procedencies, i subjecta durant seixanta anys a la dependencia dels reis de Sicilia, se conservés tant catalana entremig del contacte íntim i continuo de dos pobles vençuts, el franc i el grec, i de la persistent immigració siciliana, que amb fins politics anexionistes promovia incessantment, adhuc excitant la desconfiança dels catalans, l'Estat politic sobirà, no res menys, es cosa ben certa. Mentre la Companyia, en els nous Estats

Grecia classica. En temps en Roger de Lluria emprengué una brillant correria per les illes de l'Arxipelec i per la Morea per a fer valer els drets de l'infant Frederic d'Aragó, qui heretà la del desgraciat Manfred, apoderant-se de Monembasia i derrotant a Zenclon els Barons del Principat. En Muntaner reconta aquest episodi en el cap. CXVII de la seva *Cronica*. Alguns anys més tard, desde 1315 a 1316, el malhaurat infant D. Ferran de Mallorca, al qual perseguien els mateixos tristos destins de sa Casa Reial, establí a Clarença, capital del seu Principat de la Morea, una veritable anc que efimera cort catalana. Reconta també en Muntaner que l'ultim duc francès d'Atenes, Gualter de Brienne, se feia estimar dels catalans i parlava l català, per haver-se educat a Sicilia (cap. CCXL).

que conquerí am les ascones dels seus almogavers, de la necessitat de mantenir la seva unitat i coesió, a fi de no restar diluida en el medi ambient hostil que la voltava per efecte de sa mateixa inferioritat numerica, *per ser poca gent nostrada*, com deia l rei en Pere IV als seus subdits d'Atenes en 1380, va extremar sa separació i les diferencies entre vencedors i vençuts, guardant am tenacitat les notes caracteristiques de sa vida propria. A conseqüencia d'això, solament en comptats casos admeté l'element helenic — i sempre no en tant grau com els francs i florentins, sos predecessors i successors en el domini d'aquells paísos — a participar de sa vida interna i dels seus furs civils i militars.

Al pendre possessió ls catalans dels nomenats Ducats d'Atenes i de Neopatria, tractaren com de potencia a potencia amb els reis de Sicilia abans de reconeixe-l com llur senyor i duc, i la primera condició de llur reconeixement fou el respecte a tot lo que constituía aquella individualitat etnica, gravada d'una manera vigorosa en llur llengua, en llurs lleis i en llurs costums. En detallats capitols formularen llurs aspiracions i exigencies, i s'asseguraren, per la doble sanció del dret de conquesta i de la confirmació reial, la possessió material del territori i llur existencia com repu-

blica autonoma de soldats, regint-se pels seus propris Estatuts. Aquest important document manca, per desgracia, en l'Arxiu de Palerm, qui solament conté restes incomplets de les actes que s refereixen al Ducat d'Atenes en l'ultim deseni del domini dels senyors sicilians de soca aragonesa; emperò n'afirmen l'existencia altres de posteriors, pels quals consta també que fou redactat en la parla vulgar de Catalunya.

En les meves assidues recerques en els arxius de Barcelona i de la capital de Sicilia he tingut la sort de trobar poques però curioses noticies de l'empleu de dita llengua com oficial en el govern de llurs Estats pels conqueridors d'Atenes i de Neopatria. Totes elles se refereixen solament als darrers vint anys del domini català. Pera explicar-nos una tant considerable llacuna historica s'ha de tenir en compte que, a causa de la destrucció de molts registres, fins a l'any 1355 no apareixen am regularitat en la Cancelleria Panormitana actes referents a l'historia del Ducat d'Atenes, i que l periode d'ella que va desde 1311, data de l'establiment dels catalans en dit territori, fins an aquell any, s'ha de reconstituir penosament en sa major part am documents saltats de Venecia, Napols, Roma, etc., apart d'altres fonts historiques que no es ara del cas citar.

El primer testimoniatge que coneixem de l'ús oficial del català en els ducats grecs es el nomenament de jutge d'apelacions a favor de Bartomeu de Valeri, en el qual se declara terminantment que s fa de conformitat amb els capitols promulgats pels anteriors ducs, redactats així mateix en aquella llengua [1].

Una altra curiosa prova sens ofereix més endavant, en 1372, en un privilegi d'exempció i franquesa otorgat a Nicolau Embay (sic), batlle d'Atenes, per Novella, muller de Jaume Sanchez de Leyda, a la qual, en el concepte d'administrador dels seus béns, estava obligat a prestar certes servituts. S'hi expressa que fou escrit en català, segons l'ús establert a Atenes [2].

Els capitols acordats en aquesta mateixa ciutat més endavant, el 20 de Maig de 1380— un cop s'hagué calmat una mica en els Ducats,

1) *Archivio di Stato* de Palerm, Regia Cancelleria, reg. XI, fol. 110 v.: «Prout in quodam capitulo per dictos precessores nostros *in vulgari Catalano ydiomate* constituto hec inter alia continentur». 6 Abril 1368.

2) Extengué aquest privilegi en Joan Seraio, notari d'Atenes, i sa confirmació porta la data de 7 de Janer de 1372: «Quia per tenorem dicti publici instrumenti scripti manu Johanni Seraio, notari actorum civitatis eiusdem et aliorum testium subscripcionibus roborati in carta videlicet de pappiro et *vulgari catalanorum eloquium secundum usum et mores civitatis eiusdem...»* Ibid., Reg. Canc., XIII, 210.

am la proclamació de D. Pere IV d'Aragó, l'anarquia que esclatà a la mort de Frederic III, — corroboren també, per les referencies que fan an els primitius Estatuts de la Companyia, que s'havia emprat en la redacció d'aquests la llengua catalana [1], i que en ella s'escrigueren així mateix els especials que s'havien donat les principals ciutats pera llur regim intern pel fur de llur autonomia municipal [2].

Molt extès degué esser l'ús del català en els documents oficials dels Ducats grecs, quan veiem que no solament els notaris ca-

1) En el privilegi al notari grec Dimitri Rendi, un dels personatges que donà més joc a Atenes a darrers del XIVè segle, inclòs en el document a que m refereixo, s'observa que dita concessiós fa *no obstants ne contrastant... neguns capitols de la companya*, això es, de la Companyia Catalana. Més endavant se cita textualment un de dits capitols: «Item que nenguna persona qualsque qual sia no puga lexar per sa anima ni per nengun enginy ne manera nenguns béns a l'esglesia», etc., del qual se demana la derogació. Vide la meva monografia *Los Navarros en Grecia* y *El Ducado catalán de Atenas en la época de su invasión*, publicat en el volum IV de les *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (1887), pags. 466 i 467.

2) Apareix això que aquí s'indica d'una petició dirigida a Pere IV per l'Universitat d'Atenes en 1380, pera que anuli «lo capitol qui fo fet en la dita ciutat de Cetines que diu: Item si alcun lexara alcuns vilans ne possessions en la sgleia que dejen tornar en lo Castell de Cetines», o sia a l'Acropolis. Ibidem, pag. 467.

talans, sinó encara ls mateixos indigenes, se servien d'aquell idioma pera legalisar escriptures, am la particularitat de que alguna vegada s donava l cas d'esser redactades aquestes en llatí, mentre que la legalisació s feia en la llengua vulgar dels conqueridors. Aquesta observació té molta més importancia si s té en compte que l carrec de notari molt poques vegades l'exerciren els catalans, — pot-ser per llur major rudesa o per tenir a llur disposició maneres de viure més comodes i més remunerades, o per no conèixer tant bé la llengua i les costums del país, — i qüasi bé sempre l'inteligent raça grega o els extrangers establerts en els Ducats. Més encara: el carrec de notari fou, segons sembla, durant la dominació franca, l'unic public al qual pogueren aspirar els grecs[1]. Diferents foren els qui s'hi distingiren durant el govern dels catalans: Nicolau i Constantí Maure Nichola, Bari, Cosme de Durazzo, Demetri Rendi i Nicolau Macri. Al segon li tocà legalisar, en companyia del català Periulli de Ripoll, en 22 d'Abril de

---

1) Així ho indica una disposició de Venecia de 19 d'Agost de 1420, referent a l'illa de Negrepont: «*Non permittente aliquem grœcum accedere... neque in officiis vel regiminibus... exceptis scribaniis*», etc. Vide Sathas: *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce du moyen-âge* (París, 1882), vol. III, pag. 215.

1380, a Salona, dues copies de la donació que del comtat de Malta féu en 1330 el rei Frederic II de Sicilia a son fill natural i cap de la Companyia, D. Alfons Frederic; donació confirmada més tard, el 1.er de Setembre del citat any 1380, a favor de son nét D. Lluís Frederic, comte de Salona, per D. Pere IV d'Aragó. La fórmula de legalisació, per lo que s refereix al notari grec, està concebuda en els següents termes: «*E yo, Constantinus de Mauro Nichola, per auctoritat del senyor bari en los Ducats de Athenes e de la patria notari public*», etc.[1].

Ara ns toca parlar del testimoniatge més eloqüent i extens que ha arribat fins a nosaltres del predomini que obtingué en la ciutat de Pericles la llengua catalana. Seixanta o setanta anys després de la conquesta, quan la terra grega era llur patria i la llengua grega l'unica que gaire bé sonava continuament en llurs orelles; quan s'anexaren els catalans a la *sacrosanta corona* d'Aragó, com ells ne deien, redactaren uns capitols que van elevar al rei Pere IV pera llur confirmació, que, més que com interessades i mesquines demandes de gracies i privilegis, han de considerar-se i

1) Arxiu de la Corona d'Aragó, registre 1.366, fol. 68 v.

se consideraran sempre com una prova admirable de la vitalitat que tingué a Grecia la parla d'aquells rudes almogavers i de la puresa i fidelitat am que la conservaren, malgrat el temps i la distancia que ls tenia separats de llur mare patria. Per aquesta raó, i per la riquesa de detalls que contenen, els nomenats *Capitols d'Atenes* són d'un valor filologic, politic i historic extraordinari, i han cridat am justicia l'atenció de tots els historiadors de l'Orient llatí. Com una petita mostra del català que s'escrivia en aquella ciutat a ultims del segle XIVe, vet-aquí les belles i patriotiques frases am les quals fineixen:

«Item placia a la dita sacra Reyal e ducal majestat que la dita universitat de Cetines e ls habitants d'aquella puguen e dejen usar e perseverar e estar e gaudir segons los estatuts, constitucions e usatges e costums de Barchinona. Plau al senyor Rey... Item placia a la dita sacra Reyal majestat que li placia de no abandonarnos ni derelinquir del seu titol ni dels seus descendents. E encara que la dita Reyal e ducal majestat no ns puga donar ne cambiar ne lexar sots altra senyoria neguna per negun modo titol ne raó, sinó sota a la sacra sancta corona d Aragó e dels seus descendents. Plau al senyor Rey. Romeu de Bellarbre, per los manaments Reyals Castellà

e Capità de la universitat de Cetines, sindichs, prohomens e consell de la dita universitat, que tots genolls ficats en terra, humilment nos comanam en gracia de la Reyal e Ducal majestat vostra. Dades en la ciutat de Cetines», etc. [1]

El segon i ultim document català que s'ha conservat procedent de Grecia es el que, a semblança de l'anterior, podriem nomenar *Capitols de Salona*. Allí, en aquella petita vila mig-eval, que fou en l'antiguetat l'Amphysa dels Locrians, en el castell franc construit sobre ls murs de l'Acropoli helenica, les ruínes de la qual ombregen els imponents turons del Parnas i del Kiona, s'aplegaren a ultims de Maig i començament de Juny de 1380 els procuradors de Tebes i de Livadia, juntament amb els de la mateixa Salona, pera redactar unes peticions a Pere IV, en el fons·i en la forma molt semblants a les d'Atenes. Per l'omissió que s'hi fa de les pretencions de les tres ciutats congregades es de presumir, com sospita Gregorovius, que solament contenen un extret dels capitols, es a dir, la part rela-

1) *Los Navarros en Grecia*, etc. *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. IV, pags. 461 a 471. Vide Arxiu de la Corona d'Agó, registre 1.366, folis 49 i següents.

tiva a D. Lluís Frederic d'Aragó[1]. Desde l punt de vista de la llengua, aquest document es un dato més que prova sa supervivencia en els mateixos vessants del Parnas; emperò sota l'aspecte historic no té, ni de molt, el valor del precedent[2].

Molt extès degué esser el coneixement del llenguatge català en aquells apartats dominis de la Corona aragonesa, quan en ell se dirigia l nou duc Pere IV, no ja als seus propris subdits, sinó adhuc als grecs, francs i albanesos que poblaven els Ducats. En català manifestava la seva pena a Helena Cantacuzeno per la mort del seu marit en Lluís Frederic, concedia privilegis de ciutadania franca al notari Dimitri Rendi, i donava les gracies als albanesos i als castellans grecs de Salona per llur zel en la defensa del país ducal; en català felicitava a l'astut florentí que l n'havia de desposseir, en Rainerio Acciajuoli, per haver conservat la pau amb el Vescomte de Rocaberti, i hi escriví, per ultim, als francs i als grecs de Livadia, fugitius en el Negrepont,

1) *Geschichtte der Stadt Athen im Mittelalter*, von Ferdinand Gregorovius (Sttutgart, 1889), vol. II, pag. 190.

2) *Los Navarros en Grecia*, etc. *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras*, vol. IV, pags. 476 a 479. Vide Arx. Cor. Arag., reg. 1.366, fol. 790 v.

a l'Universitat de Neopatria i als senyors d'Argos, Patras i Lepant [1].

A pesar d'aquests importants testimoniatges, que am dificultat podrien reproduir-se en l'ordre cancelleresc en quant a les llengues francesa i italiana que parlaren a l'Atica ls nobles senyors de la Roche i de Brienne i els florentins Acciajuoli, no cal pas que ningú s pensi que la llengua catalana hagués arribat a arrelar-se entre ls grecs. Aquests no han après mai l'idioma de llurs conqueridors, tant si han estar els romans de Sila i de Metellus, com els francs de Villehardouin i de la Roche, els catalans d'Alfons Frederic, els turcs de Bajacet o els venecians. Tant es així que, am tot i el llarg domini d'aquests ultims, que en alguns punts arribà fins a les darreries del XVIIIe segle, ni a Creta, ni a Corfú, ni a Negrepont, ni a les colonies del Peloponès s'ha format un dialecte mixte greco-italià. La raça catalana no ha deixat més record en l'idioma nacional del poble sotmès que l cognom Κατιλάνος o Κατιλάνι que porten certes families, qui no per aquesta raó han de considerar-se

1) Arxiu de la Corona d'Aragó. Vide registre 1.281, fol. 13; reg. 1.366, fol. 60; reg. 987, fol. 177; registre 1.268, fol. 131; reg. 1.237, fol. 87; reg. 987, fol. 176; reg. 1.392, fol. 163.

com procedents directes d'aquell origen. El nom de Català ha passat a esser cognom gentilici, com ho són també l de Franc i Venecià. En quant a la procedencia d'alguna que altra paraula grega que aparentment podria oferir certa semblança amb altres de catalanes, fóra molt aventurat tot lo que s volgués assegurar. Crec que les veus de derivació neo-llatina que avui se troben en el gree hi han passat per conducte del francès o de l'italià, llengues que han exercit a l'Orient una influencia duradera i dominant.

No obstant, am tot i esser la dels catalans molt menos extensa i directa que la d'aquells dos pobles, va oposar, com havem indicat, una resistencia més forta que no pas ells al predomini de la llengua i de la cultura dels vençuts. Els ducs francs d'Atenes més d'una vegada se serviren del grec vulgar. Ja sota l paternal govern dels ultims de la Roche, potser a conseqüencia de llur parentesc am la casa dels Angeli-Comneno[1], l'helenisme havia fet molt camí en l'esperit dels conqueridors. Les corts franques de Tebes i d'Atenes foren

1) Isabel Angeli-Comneno s va casar amb en Guillem I de la Roche (1280-1287) i am n'Huc de Brienne (1291), pare de l'ultim duc francès d'Atenes. — *Chroniques gréco-romaines inédites peu connues*, per Charles Hopf (Berlin, 1873), pag. 473.

sens dubte bilingües, encara que la llengua oficial i culta de l'Estat seguís essent la francesa, fins al punt de que s'hi parlés en francès tant bè com a París, i de que l papa Honori III designés la Grecia amb el nom de Nova França. Que la cancelleria dels ducs francs estava ja en decadencia al començament del XIVè segle, i adhuc abans, a pesar del predomini i prestigi que exerciren sobre l poble helenic les lleis, les institucions i les costums introduides per lo mès triat de la cavalleria occidental, ho podem demostrar pel fet de que en aquells dies s'extenien en el Ducat documents en grec. Per complacencia o necessitat, els barons francs acceptaven adhuc en llurs mateixes construccions inscripcions bisantines. Amb ells, encara que deixant-hi veure petjades de l'ortografia francesa, ornà Anton le Flamenc l'iglesia dedicada a Sant Jordi en son fèu de Carditza, en 1311, quasi en els mateixos dies de l'invasió catalana [1].

I encara que les gestes dels conqueridors foren escrites en el culte llenguatge de l'illa de Saint-Denís, i els records d'elles viuen avui en les balades populars dels grecs moderns, no es menys cert que la *Cronica de Morea*, grega, rimada a l'estil de les antigues

1) Gregorovius, obra citada, volum II, pags. 38 i 39.

cançons de gesta, fou deguda a la ploma d'un franc moreota [1], i, com observa Paparrigopoulos, parlant de la poc fundada teoria de l'eslavisme o total desaparició de l'antiga raça helena, quan els francs, per medi d'aquell poema, tractaren de vulgarisar entre ls pobles vençuts llurs glories militars, no s valgueren de les llengues eslava, albanesa o francesa, sinó de la greco-vulgar més o menys adulterada per l'influencia occidental [2].

Més factible es encara demostrar el predomini de l'helenisme durant la dominació dels Acciajuoli en l'Atica. Jo no sé explicar-me la rapida destrucció de l'Estat català d'Atenes, realisada per unes quantes bandes de mercenaris turcs, albanesos i grecs, assalariats per l'astut banquer florentí, sense una participació i ajuda decidida de l'element helenic, que cregué millorar de sort amb el cambi de senyors. Lo que no deixa lloc a dubtes es que en Nerio Acciajuoli afalagà tant com pogué l'esperit nacional de la raça grega. Ja abans d'apoderar-se de la capital del seu futur ducat

1) John Schmitt l'atribueix, am poc fonament, a un venecià. *Die Chronic von Morea.* (München, 1889), pags. 123 i següents.

2) *Ἱστορία τοῦ ἑλλενικοῦ ἔθνρυς.* Εν Ἀθήναις, 1886-1887, vol. V, pag. 389.

atic, el 15 de Janer de 1387, feia ús del grec al cedir als seus parents les seves possessions d'Italia [1]. Entrant en la seva nova capital, un dels seus primers actes fou la reinstalació del metropolità *ortodoxe*, carrec que havia estat vacant desde ls primers dies de la conquesta franca, als començaments del XIII[è] segle. L'ultim que l va regir fou el conegut escriptor grec Miquel Acominatas. Els italians s'helenisaven de tal manera que un d'ells, pertanyent a la familia dels florentins Medici, a l'establir-se a Atenes en temps dels catalans, mudava l seu cognom amb el de Iatros [2]. En Nerio va casar sa filla Bartomeua, la dòna més hermosa de la seva epoca, segons Chalcocondylas [3], amb el despota del Peloponès, Teodor Paleoleg, i s'amistançava am la filla del famós notari grec Demetri Rendi. Antoni I Acciajuoli, el princep més afortunat del seu llinatge, va casar-se amb una tebana i després am la filla del Sebastocrator Lleó, descendent dels Melisseus. Tant helenisat estava, que adhuc

1) Buchon: *Nouvelles Recherches*, vol. I, pag. 131, i el text grec en el vol. II, pag. 320.

2) Gregorovius, obra citada, vol. II, pag. 227. Ἰατρὸς, en grec, vol dir metge. En 1357 extenia dit Latros, en Nauplia, un document redactat en grec a favor d'un comerciant messinès.

3) Chalcocondylas, llibre IV, pags. 290 i 296.

redactava en grec totes les seves actes oficials[1]. El mateix Laonic Chalcocondylas, l'unic escritor atenès que trobem en la literatura bisantina[2], — perquè en Miquel Acominatas no nasqué en la ciutat de Pallas, — se donà a conèixer sota l llarg i prosper govern d'aquell ilustre duc florentí, del qual parlava amb el major elogi, i el seu interès en imitar a Herodot i Tucidides mostra que s'havia tornat a encendre en les escoles gregues el foc sagrat de l'antiga saviesa. No sembla sinó que ls Acciajuoli s'havien proposat demostrar que Florença, l'Atenes de l'Edat Mitjana, era més digna que cap altra ciutat de donar dominadors a la patria dels heroes i de les muses.

No exagerem, no obstant, les conseqüencies d'aquests fets respecte de la cultura general. Francesos, catalans i italians vegeren la Grecia amb els mateixos ulls, sota l'unic prisma de la civilisació occidental. Tots la dominaren sense compendre-la i sense sentir realment l'escalfor de la seva influencia.

La llevor del Renaixement no fou sembrada pels Villehardouin, pels Muntaners, pels Sanuts, ni tant solament pels Acciajuoli,

---

1) Gregorovius, obra citada, vol. II, pags. 290 i 296.

2) Karl Krumbacher *Geschichte der Byzantinichen Litterattur* (1998), pag. 302.

sinó per aquells missioners de l'helenisme que porten els noms de Bessarion, Gaza, Laskaris, Chalcocondylas, Plethon, etc. Els mateixos erudits i escriptors de l'Occident estaven molt lluny de sentir en aquella epoca l'art ni l'historia helenes. En Chaucer, en Bocacci i adhuc el Dant designen Teseu amb el titol mig-eval de Duc d'Athenes, ni més ni menys que en Muntaner. No res prova tant aquesta inconsciencia historica i artistica com el fet singular de que alguns dels cronistes més originals de l'Edat Mitjana, els Villehardouin, els Muntaner, els Sanut, escrigueren llurs candoroses narracions després d'haver trepitjat pam a pam el país dels records classics i d'haver segut a l'ombra del Partenó i de Santa Sofia. En tota la cronica del Xenofont català no s troba més reflexe de l'antiguetat que l'historia de Paris i Helena, miniatura classico-gotica que ns en suggereix una altra de semblant den Froissart, quan ens relata ls amors d'Acteó i Diana.

Emperò si dificil fou sempre en aquella edat la fusió de l'esperit helenic amb el llatí, pel triple abim de la diferencia de religió, de llengua i de cultura, ho havia d'esser molt més encara durant el govern d'aquella ruda republica militar, que mig segle després del seu establiment a les vores del Sperchius i del Cefis encara s donava l titol guerrer de *Feliç*

exercit dels Francs que regnen a Romania. Els catalans que l constituíen no eren pas la gent més a proposit pera promoure les ideals noces entre l Faust mig-eval i l'Helena classica que somnià Gœthe, i que solament en part vegeren realisades, més aviat que ls conqueridors francs de Morea, els dominadors de Rodes i de Xipre [1]. Els seus vireis militars no citaven frases d'Herodot, com Guide II de la Roche; ni les *costumes* de Barcelona s traduíen en grec, com els *Assises;* ni molt menys la nostra pobra literatura d'imaginació influía en la dels vençuts, com l'avassallador geni francès, creant aqueixes interessants noveles galo-gregues qui porten els noms de Belthandros i Chrysantza, Lybistros i Rhodamne, Phlorios i Platziaphlora, Imberios i Margarona, plenes de contes de fades i de gestes cavalleresques. En elles sempre triomfa l'esperit de la civilisació occidental, que apareixia

---

1) En aquestes dues illes es on va posar més arrels el romanticisme franc lligat am la literatura grega mig-eval. En el XIVè segle figura a Xipre, protegit pels Lusinyans, el poeta grec Jordi Lopithes, i en el següent el cronista Lleonci Macheras referia ls fets d'aquella familia reial en una llengua mixta de francès i grec. (Vegi-s Krumbacher, obra citada, pags. 778 i 900.) Els *Assises* de Xipre, com els de Jerusalem, foren traduits al grec (Ibid., pag. 898).

en la realitat en els brillants torneigs de les corts de Clarentza i Andravida, o coronant am ses pesades fortaleses els cims del Tayget i de les Termopyles.

Més no fou del tot esteril dins l'historia de la nostra cultura la participació continua que la monarquia catalano-aragonesa tingué en els destins de la Grecia en el segle XIVè. Ni s'ha de creure que l'unic record que en aquell hagi deixat sia solament el palid reflexe de les proeses de Roger de Flor i de sa host invencible en nostre *Tirant lo Blanch*, l'obra mestra de la literatura romancesca catalana. L'extraordinari elogi que en el nostre Arxiu sorprenguerem de l'Acropolis atenesa, que ls catalans nomenaven modestament el *Castell de Cetines*, perquè aquella paraula fou del tot desconeguda als pobles mig-evals, es el primer testimoniatge, com observa en Gregorovius [1], després de llargs segles de silenci, de que l'Occident tenia de nou conciencia de l'incomparable bellesa del Partenó, dels Propileus i de l'Erechtheion [2]. Qui sab si la fascinació que l'Atenes

1) Obra citada, vol. II, pag. 192.

2) Encara que ja ha estat reproduit aquest elogi en altres treballs meus, i per tots els historiadors contemporanis de Grecia (Gregorovius, Neroutsos, Constantinidis, Calligas), el transcric aquí novament, en consideració an aquells dels nostres lectors que l'igno-

monumental exercí en l'esperit dels catalans va obrar també en la determinació que havia pres Joan I, en els primers anys del seu regnat, de visitar aquells apartats dominis, que considerava com un membre important de la seva corona [1]. Es molt probable que un esperit culte i tocat ja de l'influencia del Renaixement se sentís afalagat davant de l'idea de

---

rin. Pere IV d'Aragó, accedint a la petició dels embaixadors d'Atenes d'enviar una modesta guarnició de ballesters pera defensa de l'Acropolis, adverteix al seu tresorer que té per indispensable tal guarnició «com lo dit castell sia la pus richa que al mon sia, e tal que entre tots los Reys de chrestians envides lo porien fer semblant» (Lleida, 11 de Setembre de 1380. Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1.268, fol. 126.—El savi Gregorovius, referint-se als comentaris que aquest elogi m suggerí en ma monografia ja citada, *Los Navarros en Grecia,* etc., diu: «L'escorcollador català al qual devem agrair la publicació d'aquest i d'altres documents sobre Pere IV com Duc d'Atenes, ha tret d'aquest judici del Rei, i am raó, la conseqüencia de que ls catalans d'Atenes no eren tant barbres i privats de tot sentiment de la bellesa com generalment sels suposa». Obra citada, vol. II, pag. 192.

1) «Ni us pensets—deia als prohomens i sindics d'Atenes responent a llurs homenatges—*que tant assenyalat membre com es aquest de la nostra corona metam en oblit,* ans havem esperança en nostre senyor Deus que per avant lo irem personalment visitar.» (Barcelona, 26 d'Abril de 1387. Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1.751, fol. 25.)

senyorejar el breçol de la saviesa i s'encengués en desitjos de coneixe-la.

En intim contact amb el rei D. Joan, veredader August de la civilisació catalana, ja abans de que la corona reial cenyís son cap, estigué un famós personatge aragonès del segle XIVè, l'inteligencia del qual s'obrí al gust de les lletres classiques a Avinyó, a Italia i a Rodes, i qui sab si en la mateixa Atenes, perquè mantingué relacions amistoses o hostils amb el Ducat català quan la diplomacia i el coratge dels seus cavallers hospitalaris posaren la Morea en les seves mans. Ens referim a D. Joan Fernandez de Heredia, home de caracter emprenedor i cosmopolita, apassionat per tota mena de disciplines, sobre tot de les historiques, diplomatic sagaç i competentissim, braç dret del Pontificat a Avinyó, i arbitre, durant algun temps, de la sort de la Morea franca. Sa representació literaria en la monarquia catalano-aragonesa es importantissima. Heredia ve a esser un predecessor dels grans Mecenes del Renaixement classic, un emul dels Bercheure i Colluccio Salutato, si no pels seus propris treballs, pels que inspirà, compilà o manà traduir. Com Alfons V en la cort de Napols, se va voltar en la d'Avinyó d'homes de lletres i de llibres; i, pera que la semblança sia més gran, se n'hi va endur un obs-

cur erudit grec de l'illa de Rodes, qui, en més modesta esfera, s'anticipà alguns anys an aquells ilustres bisantins qui, coberts encara am la pols de les runes de Bisanci, portaren a les ciutats d'Italia les despulles de l'antiga civilisació grega. Aquell erudit se deia Demetri Talodiqui o Calodiqui, i l'Heredia, a Avinyó, li encarregà que traduís del grec vulgar o del bisantí les *Vides de Plutarc*, la *Cronica de Zonaras*, qui sab si la grega de Morea, — encara que es probable que en l'arranjament i coordinació dels demés materials que la formen intervingués el mateix mestre, — i altres obres que séns dubte són perdudes. D'una carta del rei Joan an aquell gran amic seu sembla despendre-s clarament que l traductor grec coneixia l dialecte aragonès [1], i en tal cas aquest fóra un nou testimoni de la difusió en la terra grega de les dues llengues que s parlaven en la monarquia d'Aragó

---

1) Porta aquesta carta la data de 17 de Novembre de 1384, i li diu, entre altres coses, això que segueix: «Otrosí havemos entendido que vos havedes aquí un *filosoffo de Grecia* qui vos transllada libros de grech en *nuestra lengua*. Rogamos vos muy carament que nos embiedes el dicto libro de Trogo Pompeo e de los que vos translada el dicto filosoffo o transladó de aquellos». Arx. Cor. Arag., reg. 1.748, fol. 121. El Gran Mestre Heredia residia aleshores a Avinyó.

L'unic rastre de bisantinisme que apareix en la literatura espanyola de l'Edat Mitjana s deu al famós aragonès, i no hi ha dubte que en aquesta influencia exotica, representada per la versió de Zonaras i l'arranjament i ampliació de la Cronica de Morea, hi tingué molta part el seu sojorn a Grecia. La fama de les seves vastes compilacions historiques, que formen un cicle tant nombrós com les promogudes pel Rei Savi, on se barregen Plutarc i Zonaras, Hethoun i Marc Polo, les vulgars croniques gregues am les *estorias* d'aquell monarca i les croniques reials de D. Jaume i Sant Ferran, arribava fins als humanistes italians del segle XIVè, i la seva ben proveïda biblioteca excitava la cobdicia de Colluccio Salutato [1] i del rei D. Joan I d'Aragó, qui,

1) Que l'Heredia havia reunit una hermosa biblioteca, sobre tot d'obres historiques, ens ho testifica una carta que li va escriure aquest famós humanista italià, en la qual li demana que li deixi alguns manuscrits. «Inter alia quibus delectaris, est copia cumula tioque librorum, in qua re tanto studio tantaque cura vacasti, ut iam sit omnibus persuasum frustra librum quæri quam apud te non contingerit reperiri. Sed inter alios te præcipue dilexisse semper historicos.» Vide proleg d'A. Morel-Fatio al *Libro de los fechos et conquista del principado de la Morea,* del mestre Heredia, publicat per la *Société de l'Orient Latin* (Genève, 1885), pag. XVIII.—Sobre aquest personatge, del qual pot-ser

tant com el sobrenom d'*aimador de la gentilesa,* mereixia l d'*aimador de la saviesa.* Cal recordar l'afany am que, ademés d'aucells i de llebrers de caça, li demanava les obres de Trogo Pompeu i de Joseph. De l'apreci que féu de ses traduccions i arranjaments historics es testimoniatge la carta que escrigué al tenir noticia de sa mort, encarregant an alguns priors de l'Ordre les *Vides de Plutarc, La gran cronica de España, La gran cronica de los conqueridores* o dels *emperadors,* com ell ne diu, la primera part de la qual es una traducció literal del llibre XIII de l'*Epitome historiarum,* de Joan Zonaras; i, per ultim, la Cronica de Grecia, o sia la vulgarment denominada *Cronica de Morea,* en la qual sospitem que, més que en altres treballs, tingué l Gran Mestre de l'Ordre de Sant Joan una part personal i directa.

A l'elogi de l'Acropolis i al bisantinisme o helenisme de *dilettante* de l'Heredia s redueix tot el sediment artistico-literari que la Grecia mig-eval deposita en l'esperit dels seus vencedors catalano-aragonesos. Es cert que llur situació no era pas la més a proposit pera

---

m'ocuparé algun dia, veieu també la monografia de Karl Herquet, *Juan Fernandez de Heredia, Grossmeister der Johanniterordens* (Mühlhausen, 1878).

infondre en ells anhels de saber. La clerecia grega s trobava allavors en la mateixa crasa ignorancia on la deixà al començament del segle XIIIè l metropolità d'Atenes Miquel Acominatas [1]. Els fogars principals de la cultura bisantina en l'Edat Mitjana foren Bisanci i el Mont Athos, no Atenes. Era natural que ls sacerdots grecs de la Grecia franca que hi anaven a ilustrar-se no tornessin en llur majoria a llur antiga patria, on no ls esperava cap avenir, car els conqueridors no toleraven, al costat de la llur, la gerarquia eclesiastica cismatica dels vençuts [2]. Les Sèus patriarcals o metropolitanes de Constantinoble, Filadelfia, Tessalonica, i fins la mateixa porpra imperial, eren, en cambi, la recompensa que ls esperava als Palamas, Filoteos, Niceforos i Cantacuzenos, que aprenien la cultura classica i les ciencies historiques i teologiques en els famosos monastirs del Mont Sant de l'helenisme migeval, pillats séns pietat per l'estol den Rocafort [3]. Aqueixa falta de prelats ortodoxes en la

---

1) Χριστιανικαι 'Αθῆναι ὑπὸ Τάσσου Δ. Νεροῦτσου. Βιβλίον B., pag. 184. Vide l quadern XIII del Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογιπ ῆς ἑταιρίας τῆς 'Ελλάδος (Atenes, 1892).

2) Neroutsos: Χριστιανικαί 'Αθῆναι, pag. 134.

3) Està confirmat historicament el saqueig d'alguns

Grecia propriament dita implicava la falta d'escoles gregues, i venia a esser la causa principal de l'ignorancia del poble i de la clerecia. En semblant situació s trobava també la clerecia llatina, fòra d'alguna que altra excepció, com la del dominic Guillem de Meerbeke, arquebisbe de Corent en 1280, qui traduí al llatí diverses obres d'Aristotil, Proclo, Hipocrate i Galè. Generalment els clergues occidentals s'estimaven més passar a Roma i fins a la veína Eubea pera continuar llurs estudis, que no pas romandre a Tebes o a Atenes [1].

---

monastirs del Mont Athos pels catalans (II Καλλίγα.— Μελέται βυζαντινῆς ἱστορίας (Atenes, 1894, pag. 331) i la destrucció del castell de Sant Omer a Tebes. En cambi, no poden provar-se de la mateixa manera les vandaliques destruccions que alguns historiadors els atribueixen respecte d'Atenes, çò es: les oliveres de Colona, part de la ciutat situada al peu de l'Acropolis i l'iglesia cristiana, edificada en l'antic temple d'Esculapi. Al contrari, les classiques construccions d'Atenes s'escaparen de la ruína fins a l'epoca turca i veneciana. Vide Gregorovius, obra citada, II, pag. 53.

1) En 1309 el Dux Pietro Gradenigo demanava a l'arquebisbe de Tebes que deixés disfrutar del seu benefici a un canonge, subdit seu, mentres acabava ls seus estudis a Venecia. Durant el govern dels vireis catalans molts habitants d'Atenes s'estimaven més traslladar-se a la veneciana Eubea pera joir de més tranquilitat, i això va donar lloc a disgustets entre Venecia i la Companyia. — Hopf: *Griechenland im Mittelalter* Leipzig, 1870), vol. VI, pag. 439.

7

El citat Acominatas, que visqué abans de la conquista franca, deia a un amic seu que si continuava residint per gaire temps més a Atenes acabaria per tornar-se barbre [1]. Amb el judici d'aquell savi prelat coincideixen les impressions dels viatgers que en el segle XIVè visitaren l'Atica i la Beocia catalanes: Ludolf de Sudheim, Jordà de Severac i Abulfeda [2]. El primer, que hi va esser en 1335, diu que «Atenes, ont en altre temps brillava la ciencia dels helens, se trobava allavors quasi despoblada». Prop de mig segle després els habitants catalans de dita ciutat se queixaven així mateix a Pere IV de la *pobretat e afany del poble de aquella universitat* [3]. Reflexe, encara que retoric, de decadencia, es també la carta d'Athanasios Lepanthrenos a l'historiador bisantí Nicefor Gregoras, que ressenyà els ultims fets de la Companyia catalana, en la qual manifesta «que ls atenesos i els tebans i els que habiten el Peloponès han cambiat l'antiga felicitat per la barbarie, i sofreixen els ultims extrems de l'esclavitut» [4]. Solament alguna

1) Βεβαρβάρωμαι χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις. Edició Lambròs, vol. II, pag. 44.

2) Hopf: *Griechenland*, vol. VI, pags. 431-32

3) Arx. Cor. d'Aragó, reg. 1.366, fol. 66 v.

4) Edició de Bona, vol. I, pag. XCIV. Ἀθηναῖοι γε

que altra vegada s cultivaren les lletres gregues i les ciencies naturals en els convents dels basilis de l'Atica i de la Beocia, que sota de les cendres de l'ortodoxia amagaven el foc de l'helenisme, durant el domini dels conqueridors catalans. Així, dins l'istiu de 1339, el monjo Cosme Camelòs copiava pera l metge d'Atenes Demetri Nomachlona diferents llibres d'Oribasios i d'altres fisics bisantins [1].

No n'hi ha prou, com es natural, d'aquest insignificant dato de cultura pera pendre en sentit literal els elogis que l'ilustrat geograf i historiador mahometà Albufeda, viatger a l'Atica a mitjans del segle XIV[è] dirigeix a la decaiguda Atenes, designant-la amb el qualificatiu de ciutat dels savis grecs [2]. Aquesta alabança sols prova que, adhuc en mig del seu

μὴν καί Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος... τῆς παλαιάς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο... δουλείαν τήν ἐσχάτην ὑφισταμένους.

1) Neroutsos, obra citada, pag. 198. Els metges no abundaven en els Ducats, dins l'epoca catalana. Frederic III, accedint a les supliques dels tebans, que s queixaven de llur escassedat, envià a la capital de la Beocia, en 1356, a exercir la seva professió, el seu metge Joan de Montpeller, *Archivio di Stato* de Palerm, Protonot., vol. II, pag. 147.

2) Patria dels filosops la nomenava igualment un segle més tard el turc Seadeddin a l'epoca de la conquesta de Mahomet II (Gregorovius, II, 386).

abatiment, conservava l'*alma mater* de la Grecia l prestigi de la seva gloriosa cultura antiga, prestigi que no perdé mai la senyora de l'Atica, coronada en sa opressió am la reial diadema de la seva Acropolis, i que am raó evocava l gran papa Ignocenci III quan establí la jerarquia eclesiastica romana dins el seu monumental recinte [1]. No solament en la literatura mig-eval bisantina i oriental ocupava Atenes un lloc tant important, sinó que adhuc pera la literarura cavalleresca de l'Occident continuava essent l'antic breçol i trono de tota saviesa. Així, dins el cicle epic de l'Amadís se conta que Agelisaos de Colchos hi va fer els seus estudis, i que ensenyava les arts cavalleresques a un espanyol. Així també en la curiosa novela catalana del XVè segle, titulada *Curial*, l'heroe, després d'haver sortit vencedor en molts combats i passat per innombrables peripecies, s'encén en desitjos de visitar Atenes, «aquella ciutat antiga, noble e molt famosa, qui donà leys a Roma, e aquell studi famós en lo qual la sciencia de conexer deu se aprenia» [2]. Ja havem vist, finalment, que l

1) Berardo Atheniensi Archiepiscopo ejusque successoribus canonice substituendis in *perpetuam antiquam Athenensis gloriam civitatis* (Baluze, II, 256).

2) *Curial y Guelfa*, novela catalana del segle XVè, publicada, a despeses i per encarrec de la Reial Aca-

rei D. Joan, quan encarregà a l'Heredia que li remetés alguns dels seus llibres historics, designa l seu modest traductor i colaborador, el grec Talodiqui de Rodes, amb el pompós però tradicional dictat de *filosoffo de Grecia*.

Adhuc dins aqueixes tristes condicions de postració i ruina on se trobava l país vençut, es i serà sempre titol de noblesa pera la llengua catalana l'haver regnat durant prop d'un segle en la patria de les Gracies i de les Muses. Recent encara l'eco dels seus accents en aquelles regions llunyanes, l'eloqüent bisbe d'Elna Joan Margarit, en la seva resposta a la proposició de D. Joan de Navarra en 1451, recordava amb orgull que la nació catalana havia convertit a sa llengua nadiva «aquella vetustissima e famosissima Athenes d'ont es exida tota la elegancia, clemencia e doctrina dels Grechs» [1].

---

demia de Bones Lletres, per Antoni Rubió i Lluch (Barcelona, Estampa d'E. Redondo, 1901), llibre III, cap. XXVIII, pag. 382.

1) Coroleu y Pella: *Las Cortes catalanas* (1876), pag. 407.—Exagerant aquest fet, deia la Reial Academia de Bones Lletres de Barcelona, a mitjans del XVIIIè segle: «En Grecia permaneció (la llengua catalana) muchos años, de que aun se *conservan resquicios en las asperezas del país*, como en las ciudades vestigios de nuestras fortalezas». Vide *Memorias* de dita Reial Academia, vol. I, any 1756. *Observaciones sobre los principios elementales de la Historia*.

A Grecia no ha quedat res de la nostra dominació. El record dels catalans va esborrant-s'hi de dia en dia, i principalment el conserven algunes persones erudites. En les grandioses fortaleses mig-evals que coronen les altures de Livadia, Salona, Neopatria i Zeitun, la devastació de les quals prossegueix lentament el temps entremig de l'indiferencia general, es dificil distingir, entre ls carreus pelasgics poligonals i els rectangulars francs, aquells que aixecaren am llurs braços vencedors els nostres passats. Però allà, en el fons del nostre ric Arxiu, en un obscur registre, existeix el testimoniatge més viu de la nostra esteril dominació llevantina, que ls segles no destruiran, perquè l'historia l'ha recullit en sa maternal sina, monument unic que no posseëix cap de les altres nacions llatines que sotmeteren la Grecia en els dies mig-evals: els Capitols d'Atenes. Ells senyalen d'una manera més eloqüent que en bronzes, monedes i murs, esculpit en el verb sagrat del pensament humà, l'episodi gloriós d'haver fet extremir la nostra raça en el segle XIVe, amb els accents del *pus bell catalanesch del món,* les ruínes de la venerada Acropolis de Cimon i de Pericles.

TAULA

